Tarih Dergisi, Sayı 58 (2013 / 2), İstanbul 2013, s. 87-129

I. DÜNYA SAVAŞI VE İŞGAL SÜRECİNDE İSTANBUL'DA YAŞANAN SOSYAL VE AHLAKİ ÇÖZÜLME (1914-1922)

Cafer ULU*

Özet

1. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan işgal yılları İstanbul'da hayati sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İstanbul halkı temel ihtiyaç maddelerini bile temin edemez duruma gelmiştir. İstanbul bu süreçte uzun yıllar etkisini sürdürecek büyük bir sosyal ve ahlaki çözülme yaşamıştır. İstanbul'a gelen Beyaz Rus göçmenler, Müslüman ahalinin adeta kültürel genetik yapısını kökünden değiştirmiştir. Şehirde kısa sürede uyuşturucu, kumar, fuhuş, zührevi ve diğer salgın hastalıklar baş göstermiştir. Aile kurumu da bu ortamdan büyük ölçüde etkilenmiştir. Pek çok aile parçalanmış, savaşta eşlerini kaybeden kadınlar dul kalmış ve bu büyük aile kriziyle kadınlar ve çocuklar suistimale açık hale gelmiştir. Toplumda yaşanan ahlaki sorunlar şehrin asayişine de yansımıştır. İstanbul, hırsızlık, gasp, tecavüz ve cinayet gibi ağır suçların her an işlendiği bir şehir haline gelmiştir.

Anahtar kelimeler: I. Dünya Savaşı, İstanbul, İşgal yılları, İstanbul'da ahlaki çözülme.

Abstract

SOCIAL AND MORAL BREAKDOWN OCCURED IN ISTANBUL DURING THE FIRST WORLD WAR AND THE INVASION PERIOD (1914-1922)

The First World War and the invasion years following that caused crucial problems in Istanbul. People of Istanbul became incapable of gaining even their basic necessities. During that period, a great social and moral breakdown had been taken place for long years in Istanbul. The Russian immigrants that came to Istanbul radically changed the cultural genetic structure of the Muslim people. In a short time, drugs, gambling, venereal diseases and epidemics appeared in the city. Women and children were affected first and foremost from the situation that the city was in. Many families fell in pieces, women who lost their husbands in the war were widowed, and with this great family crisis, the women and children were vulnerable to abuse. The ethical problems happened in the society also had influence on the public order of the city. Istanbul became a city in which the serious crimes such as robbery, seizure, rape and murder were committed at any time.

Key words: Great War I., Istanbul, invasion years, moral dissolution in Istanbul.

---

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; culu@nku.edu.tr.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde sosyal hayata asırlar boyunca geleneksel bir anlayış hâkim olmuştur. Buna uygun olarak kadın erkek ilişkileri, aile içi yaşam, ev mimarisi, giyim-kuşam ile cemiyet hayatının diğer alanları dinî ve geleneksel kurallarla düzenlenmiştir. Bu yapı, çeşitli tarih ve evrelerde bazı değişimler yaşamıştır. İstanbul'un fethi ile Osmanlı farklı din ve mezhepteki gayrimüslim topluluklarla birlikte yaşama tecrübesini pekiştirirken, Lale Devri'nden itibaren saray ve elit çevreler Batı'da olup biteni yakından takip etmeye başlamıştır. Sosyal hayata dair üst tabakanın benimsediği bu anlayış topluma da yansımıştır. Söz konusu toplumsal değişimlere Tanzimat ve Meşrutiyet yeni halkalar eklemiş ve Batılılaşma bir devlet politikası haline gelmiştir.

Sosyal değişimler genel itibarıyla doğal sürecinde tedricî olarak gerçekleşmekle birlikte, XX. yüzyılın başında ortaya çıkan büyük savaşlar ve akabinde yaşanan işgaller Türk milletinde ani sosyal değişimlere neden olmuştur. Örneğin, mağlup olunan Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İstanbul'da başlayan işgal, beraberinde sosyal ve ahlaki çöküntüyü de getirmiştir. Tabu olan pek çok şey, işgal müddetince alenen yapılan rutinler halini almıştır. Bu meyanda İstanbul'a gelen Rus kadınlarının yanı sıra, dönemin getirdiği zorluklar nedeniyle ahaliden fuhşa sürüklenen kadınlar bile olmuştur. İşgal güçlerinin baskısı altındaki yönetim, bunlarla mücadele etmek yerine ancak kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Nitekim yaşanan bu sosyal ve ahlaki çözülme dönemin romanlarına, gazete ve mecmualarındaki yazılara da yansımıştır.

1. İtilaf Kuvvetlerinin İstanbul'u İşgali ve Azınlıkların Tutumu

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan kısa bir süre sonra 8 Kasım 1918'de Musul İngilizler tarafından işgal edilmiş, ardından 13 Kasım 1918'de İtilaf donanmasının İstanbul Boğazı'na demirlemesiyle de İstanbul işgal altına alınmıştır. Bu anlaşma ile başlayan mütareke ve işgal dönemi yaklaşık dört yıl sürmüştür.

İstanbul ve boğazların işgali; önde 22 İngiliz zırhlısı olmak üzere, 12 Fransız, 17 İtalyan, 4 Yunan savaş gemisinden oluşan donanmanın boğaza

demirlemesiyle başlamıştır[1]. İşgalin başlamasıyla birlikte sahil boyunca Rum, Ermeni ve Yahudiler büyük sevinç gösterileri yapmışlardır[2]. Azınlıklar boğaz ve adalarda, pencerelerinden yerlere kadar sarkan büyüklükte işgal devletleri bayrakları asmış, dükkan ve binalarını yine bu bayraklarla süslemiş ve rıhtımda düşmanı bayraklarla selamlamışlardır[3]. "*Zito (yaşasın) Venizelos*" diye bağırarak "hora" tepmişlerdir[4]. Rumca gazeteler Yunan Başbakanı Venizelos'u azizler mertebesine yükseltirken[5] Rumlar kiliselerde işgali "*kutsamışlardır*"[6].

Aralık 1918'den itibaren karaya çıkmaya başlayan İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal güçleri şehrin siyasî, idarî ve iktisadî açıdan önemli mevkilerini kontrol altına almaya başlamışlardır. İngilizler, İstanbul'da Harbiye ve Bahriye Nezareti başta olmak üzere, nazırlıkları ve devlet kurumlarını işgal edip, her odaya birer nöbetçi koymak suretiyle devlet dairelerini görev yapamaz hale getirmişlerdir[7]. İşgal kuvvetleri, başkentin askerî binalarının yanı sıra vatandaşlara ait özel mülk apartmanlara, otellere, fakülte binalarına, han, yetimhane, okul, hastane gibi yerlere diledikleri gibi yerleşmişlerdir[8]. Bunu yaparken özel mülkiyet haklarına riayet etmemiş, her şeyi ganimet olarak görmüşlerdir. İşgal askerleri şehirde dolaşırken bile yol üzerinde ne görürlerse avuçlayıp ceplerine atmış ve herhangi bir ücret ödememişlerdi[9]. İşgal subayları birçok hukuk dışılık ve yolsuzluk yapmış, özel meskenleri zorla boşalttırmışlar, ailelerin evsiz

---

1 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Anakara 1973, I, 61-62.
2 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, I, İstanbul 2005, 309.
3 Akdes Nimet Kurat, *Türk-Rus İlişkileri*, Ankara 1990, s. 384.
4 Hora tepmek genellikle Balkan toplulukları ve Rumların düğünlerde yaptıkları dansa verilen isimdir. (Malik Aksel, "Unutulanlar", *Türk Edebiyatı,* sayı 33 (Eylül 1974), s. 12-15; *İstanbul'un Ortası*, yay. haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul 2011, s. 161.
5 Orhan Türker, *Osmanlı İstanbul'undan Bir Köşe Tatavla*, İstanbul 1998, s. 91.
6 *Tasvir-i Efkâr,* 18 Mart 1919, nr. 2684; Tansel, *a.g.e*, s. 61.
7 *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1336/1920, nr. 22,
8 İşgal Kuvvetlerinin yerleştikleri bina isimleri ile bu binalara kaç askerin yerleştiği konusunda, Hüsnü Himmetoğlu ayrıntılı bilgiler vermektedir; Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşlarında İstanbul ve Yardımları,* İstanbul 1975, I, 66-68.
9 Aksel, a.g.m., s. 12-15; *İstanbul'un Ortası*, s. 157.

kalmalarına neden olmuşlardır[10]. İşgalci Fransız askerleri masum halka ekmek dağıtmakta olan Osmanlı askerlerine bile saldırmışlardı[11].

İşgal kuvvetlerinin hukuk dışı davranışları ve devlet kurumlarını işlemez hale getirmeleri İstanbul halkını ikinci bir ölüm-kalım savaşına itmiştir. İstanbul'da asayiş ortadan kalkmış, hırsızlık, yolsuzluk, gasp gibi olaylar artmış, halk namus korkusu ile yaşar duruma düşmüştür. İtilaf güçleri ve azınlıklar kadınları sokaklarda sarkıntılık dâhil çeşitli tacizlerde bulunduklarından, namuslu kadın ve kızlar çarşı pazara çıkamaz hale gelmiştir[12]. Polis teşkilatları arasında yaşanan yetki ve görev kargaşası nedeniyle çeteler başta hırsızlık, kız kaçırma ve cinayet olmak üzere pek çok suça bulaşmışlardır[13]. Çete suçları artık şehrin ortasında işlenmeye başlamış ve İstanbul'da suç oranı hızla artmıştır. İstanbul'da asayişin sağlanması için silahların toplanması, sabıkalıların takibat altında tutulması, ikiden fazla suç işleyip kendine iş bulamayanların polis nezaretinde çalıştırılması gibi tedbirlerin alınmasına rağmen[14] İstanbul'da suç oranı bir türlü azaltılamamıştı.

İşgalciler, memurdan vali atamalarına kadar her türlü işe müdahale etmişlerdir. Bu doğrultuda Kayseri mutasarrıfı ve Ankara valisi İngilizlerin istedikleri kişilerle değiştirilmiştir. İngilizlerin aralarında yaptıkları yazışmalardan anlaşıldığına göre, İstanbul'da hapishanelerde bulunan Ermeni ve Rum suçluları serbest bırakılmışlardır[15]. İtilaf kuvvetleri bununla da yetinmeyip, Rumları ve Ermenileri çeşitli nazırlıklara yüksek rütbeli memur, istihbarat elemanı veya polis olarak atamıştır[16]. İstanbul sokakları, güvenlik ve istihbaratla görevli İngiliz üniforması giymiş Rum ve Ermenilerle dolmuştur[17]. Bu yüzden resmi kurumlarda Türklerin idarî işleri yapılmıyor, başvuruları bile değerlendir-

10 Vatandaşlara ve Osmanlı hanedan mensuplarına ait mülklere el koyulması ve bu konudaki şikâyetler konusunda bkz. BOA, HR.SYS, 2724/11, 12.7.1921; Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu,* Ankara 1998, s. 17.

11 BOA, DH.EUM.AYŞ, 16/36, 23.L.1337.

12 BOA, DH.EUM 6. Şube, 47/51, 04.R.1337; DH.EUM.AYŞ, 1/31, 1337.C.12/15.03.1919.

13 BOA, DH.EUM 6. Şube, 32/50, 23/Ca/1336 (Hicrî); DH.EUM. AYŞ, 21/98, 1337-1919.

14 *İkdam*, 7 Nisan 1925, nr. 10062.

15 Foreign Office 371/4157, 64441'den Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-Mutlakıyete Dönüş (1918-1919),* I, İş Bankası Yay., İstanbul 2004, 166-167.

16 Rum ve Ermenilerin bu tür atamaları için bkz. *Akşam*, 30/1/1335, 133; *Takvim-i Vekayi*, 28/1, 8, 20/2/1335, 3458; Akşin, *a.g.e.*, s. 167-168; Temel, *a.g.e.*, s. 21.

17 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul 2000, s. 104.

meye alınmıyordu. Buna karşın Ermeniler, kendilerine ait olduğunu ve mütareke öncesinde el koyulduğunu iddia ettikleri malları, özellikle İngiltere'nin desteği ile elde etmeye çalışmışlardır. Ermenilerin gösterdiği yerler herhangi bir inceleme yapılmadan veya doğruluğu araştırılmadan işgal kuvvetleri tarafından Türklerin elinden alınmıştır[18].

İtilaf Devletleri, İstanbul'a tam anlamıyla hâkim olmak için kamu binaları ve belirlenen özel mekânların boşaltılması için 24 saat gibi çok kısa bir süre tanımıştır. Bu sürenin dolmasıyla birlikte karakollara el koyulmuş, büyük cadde ve şehir merkezleri işgal edilmiştir. Hatta halk tarafından dahi bilinen işkence merkezleri oluşturulmuştur. Bunlardan biri Karaköy'de bulunan Merkez Ruhtum Han idi. Tüm bu işgal, el koyma ve baskıya rağmen İtilaf güçleri, özellikle İngilizler, yapılan bu işin yazışmalarda "*askeri işgal*" olarak geçmemesi gibi anlaşılmaz bir karar almışlardı[19].

İngiliz Yüksek Komiseri Calthrope, işgalin alınan kararlar gereği çok sert geçeceğini açıklamıştır[20]. Bu açıklamalara rağmen, İtilaf güçleri Osmanlı Mebusân Meclisi'nin 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî kararlarını almasına engel olamamıştır. Meclis'in bu kararları alması üzerine, Osmanlı'nın malî ve hukukî olarak tam denetimini sağlamak için başkent İstanbul 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgal edilmiştir.

İşgallerle birlikte eski nazırlar, mebuslar ve bazı ayanlar sudan sebeplerle tutuklanmış, diğer mebuslar da evlerinden dışarıya çıkamamışlardır. İşgal kuvvetlerinin yaptığı tutuklamalar insan onurunu ayaklar altına alacak şekilde cereyan etmiştir. Örneğin Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa, evinden yatak kıyafetiyle ve elleri bağlı olarak alınmıştır. Karakol cemiyetine mensup Esat Paşa üzerinde pijaması olduğu halde sürüklenerek evinden çıkarılmıştır. Yine İngilizler Osmanlı hanedan üyeleri ve aileleri dâhil, milletvekili, senatör, kadın ve çocukları bile tutuklamaktan çekinmemişlerdir[21]. İşgal sonrası yaşanan gelişmeler Padişahın da mevcut durumu kabullenmesine neden olmuştur. Öyle

---

18 Tansel, *a.g.e.*, s. 69.
19 Akşin, *a.g.e.*, s. 168.
20 Bilal Şimşir, *Biritish Documents On Ataturk (1919-1939)*, I, 6'dan Criss, *a.g.e.*, s. 14.
21 *Hakimiyet-i Milliye*, nr. 22, 17 Nisan 1336/1920; Criss, *a.g.e.*, s. 104.

ki; İstanbul'un elden çıkması durumunda Padişahla maiyetinin Anadolu'ya geçerek Konya'da ikamet etmesi bile düşünülmüştür[22].

İşgaller esnasında İtilaf Devletleriyle işbirliğine giren azınlıkların oldukça rahat oldukları görülmektedir. Şehirde var olan kaos ve Müslüman ahali üzerindeki baskılara karşılık, azınlıkların günlük hayatlarında en ufak bir aksama olmamıştır. Bunun en önemli göstergesi azınlıkların yoğun olarak yaşadığı mahallelerdeki sosyal yaşamdır. Rum azınlığın yoğun olarak yaşadığı Tatavla semtinde, işgalin olanca şiddetine, sokağa çıkma yasaklarına, açlık-sefalet ve hastalıklara rağmen, Rumlar sabahın 2'sine kadar süren eğlenceler yapabilmişlerdir[23].

Azınlıkların Osmanlı ülkesinde yüzlerce yıl rahat bir hayat sürmelerine rağmen[24], I. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında yaptıkları işgallerde İtilaf Devletleri amaçlarının, Osmanlı yönetimi altında ezilen azınlıkları kurtarmak ve Batı'nın hümanist değerlerini barbar Osmanlı'ya taşımak olduğunu kamuoylarına açıklamışlardı. Gerçek işgal nedeni bu olmadığı gibi ne azınlıklara ne de Osmanlı coğrafyasına medeniyet getirmemişlerdir. Ermeni ve Rumları hayali projelere inandıran Batılı devletler, yüzlerce yıldır İstanbul ve diğer Osmanlı kentlerinde barış içinde yaşayan Müslim ve gayrimüslim halkları birbirine düşman etmekten başka bir şey yapmamıştır.

2. İstanbul'da Temel İhtiyaç Maddelerinin Temin Edilememesi

Savaş ve işgal yılları ekonomik açıdan herkes için çok zorlu geçmiş, en temel ihtiyaç maddelerine bile ulaşılamamıştır. Su, elektrik, tramvay ve vapur hizmetleri neredeyse durmuştur. İstanbul'un deniz ve demiryolu trafiği aksamış,

---

22 FO 371/5166/E 4270: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 31.03.1920'den Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* Ankara 1995, s. 69.

23 Rum dergi ve gazetelerinde Rumların sosyal hayatıyla ilgili haberler için bkz. Türker, *a.g.e.*, s. 89-93.

24 Millet sistemi sayesinde gayrimüslimler Osmanlı'da dini ve kültürel hayatlarını rahatça yaşamışlardır. Özellikle Ermeniler günümüzdeki varlıklarını bile idareleri altında yaşadıkları Türk devletleri sayesinde muhafaza etmişlerdir. Hatta diğer devletlerin kendilerine uyguladıkları baskılar ve sürgünlerden sonra Türkleri "*tanrı tarafından gönderilen kurtarıcı*" olarak görmüşlerdir (Bu konu için bkz. Cafer Ulu, *Türkiye Cumhuriyetinde Ermeniler,* ATAM, Ankara 2006).

iç ve dış ticaret yollarının tıkanması nedeniyle kumanya temininde yaşanan zorluklar, iaşe problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve halk zaman zaman açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır[25]. Açlıktan kayın ağacı tohumu bile yemek zorunda kalan halk "Alman Fıstığı" adını verdiği bu tohumla sakız gibi oyalanmıştır[26].

İhtiyaç malzemelerinin azlığı, enflasyonu ve fahiş fiyatları beraberinde getirmiştir. Esasında mütareke döneminde yaşanan yoksulluk, açlık ve sefalet daha önceki gelişmelerle birlikle ele alındığında hiç de sürpriz sayılmazdı. Zira uzun ve yıpratıcı savaş sürecinde İstanbul'da yaşananlar bundan sonra yaşanacakların adeta habercisi gibiydi. Nitekim ekmek ve diğer temel gıda maddeleri karaborsaya düşmüştür. Bu durumu ortadan kaldırmak için savaş yıllarında buğday alım ve tevzi işlerinde Esnaf Cemiyeti kesin yetkili tayin edilerek, bütün değirmenlerin hükümet adına çalışması kararı alınmıştır[27]. Bu önlemlere rağmen ekmek fiyatlarında yaşanan artışlar önlenememiştir. İstanbul'da ekmek fiyatlarını 5 paradan 55 paraya fırladığı zamanlar olmuştur[28]. Ekmekte yaşanan fiyat artışları diğer gıda maddelerinde de görülmüştür. Şekerin kilogramı 1914 yılında 3 kuruş iken, 1917'de elli katına çıkarak 150 kuruşa; makarnanın kilogramı 1914 yılında 3 kuruş iken, 1917'de yaklaşık otuz katına çıkarak 90 kuruşa; patatesin 1914 yılında kilogramı 1 kuruş iken, 1917'de 20 katına çıkarak 20 kuruşa; sütün 1914 yılında kilogramı 2 kuruş iken, 1917'de yaklaşık 10 katına çıkarak 19 kuruşa yükselmiştir[29].

Açlık ve sefalet her yerde karşılaşılan olağan bir hal almıştı. İstanbul halkının durumu Amerikan gazetesi New York Times'ın 11 Nisan 1917 tarihli nüshasında şöyle anlatılmıştır[30]; "…(İstanbul'da) *açlık başlamış durumda... sokakta rastladığımız insanların yüzleri sarı, elmacık kemikleri zayıflıktan*

---

25 *İstanbul 1914-1923*, haz. Stefanos Yerasimos, Ç. Cüneyt Akalın, İstanbul 1997, s. 82.

26 Malik Aksel, "Harp İçinde Tiyatro", *Türk Edebiyatı*, sayı 4 (Nisan 1972), s. 18-20; *İstanbul'un Ortası*, s. 17.

27 İşgal yıllarında İstanbul Hükümeti'nin iktisadi icraatları konusunda bkz. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara 1996, s. 137-153.

28 Feroz Ahmad, "Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum", çev. Sevda Akyüz, *Tarih ve Toplum*, XI/64 (Nisan 1989), 244.

29 Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, İstanbul 1971, s. 116.

30 *New York Times*, 11 Nisan 1917'den Çavdar, *a.g.e.*, s.115.

fırlamış, gözleri bütün anlamını yitirmiş, dik ve zayıf bakıyor. ...sokaktaki alil, sarsak, inmeli, titrek insanların sayısı gün be gün artıyor…" Amerikan Araştırma Heyeti'nin 1920-1921 yılları arasında cezaevlerini ziyaret ederek derlediği bilgilere göre; özellikle yoksulluk ve temel ihtiyaçların karşılanamamasıyla yakın ilişkisi olan hırsızlık tüm suçların yaklaşık %50'sini oluşturmuştur[31].

İttihat ve Terakki, fiyatlarda görülen fahiş artış ve dalgalanmaları önlemek için bazı mevzuat değişiklikleri yapmıştır; ancak bu da toplumda yeni zenginleri doğurmuştur. İttihat ve Terakkinin bazı uygulamaları savaş zenginlerinin gücüne güç katmıştır. 9 Eylül 1918 tarihli bir istatistiğe göre, savaş esnasında devlet desteğiyle 92 şirket kurulmuştur. Bu şirketlere "Kara Kemal Şirketleri"[32] de denir[33]. Savaş döneminde yaptıkları vurgunlarla ön plana çıkan bazı tüccarlar da "333 (1916) tüccarı" diye anılmıştır. Kısa sürede savaş zenginleri ortaya çıkarken geniş bir kesim de yoksullaşmıştır. Bu yıllarda yaşanan spekülatif gelişmeler yüksek enflasyon ile karaborsayı doğurmuş ve gelir dağılımını alt üst etmiştir. Savaş ortamında ortaya çıkan karaborsadan Rum ve diğer azınlık tüccarlar kısa sürede zenginleşmiştir[34]. Bunların yanında orta halli tüccarlar veya devlet kadrolarındaki bazı bürokratlar da birkaç ay içerisinde dev servetler kazanmıştır[35]. Bu gelişmelerle İstanbul servet ve sefaletin aynı anda yaşandığı bir kent halini almıştır. Bu durum dönemin yazarları tarafından da işlenen önemli konulardan biri olmuştur[36].

Ortaya çıkan bu ekonomik şartlar ticaret ahlakını da alt üst etmiş, kazandıkları parayla yetinmeyen, hem sağlıksız hem de fahiş fiyatlara mal

---

31 Çavdar, *a.g.e,* s.148-149; *İstanbul 1920,* der. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Tamer, İstanbul 1995, s. 295.

32 Bu tabirin kullanılma nedeni; I. Dünya Savaşı sırasında İaşe Nazırı olarak da görev yapan Kara Kemal'in devletin her türlü alım-satım işlerini belli bir dönem yürütmesi ve bu işleri yaparken İttihat ve Terakki taraftarlarının devlet sermayesi ve imkânlardan yararlanmasını sağlamasıdır (Cem Doğru, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti", *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, No:4, 2009, s. 12-13 (çevrimiçi: http://sosyalbe.nku.edu.tr/0409.pdf-15.4.2013).

33 Çavdar, *a.g.e.*, s. 102.

34 Türker, *a.g.e.*, s. 88.

35 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 84; Bu konu Sermet Muhtar Alus'un da dikkatini çekmiş ve bu konuda "Harp Zengininin Gelini" adında bir roman kaleme almıştır.

36 Peyami Safa'nın *Mahşer* adlı romanında yer alan karakterlerden Mahir Bey, vatan ve millet duygusu olmayan, yalnızca kendini düşünen ve devleti soyan önemli tiplemelerden birisidir.

satmak isteyen tüccarlar türemiştir. Hükümet bu tür kişiler için 19 Haziran 1335 (1919)'te "İaşe Kararnamesi" hazırlamıştır. Buna göre zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatları hükümet ve belediye görevlilerince belirlenmiş, buna uymayanların mallarına el konulmuş, hapis ve ağır para cezaları getirilmiştir[37]. Bu önlemlerin yanı sıra, sağlıksız gıda maddesi, mahlut ekmek[38] üretenlere, mahlut un satanlara, narhtan[39] fazla fiyatla mal satanlara, kokmuş et satanlara, iaşe kanununa aykırı satış yapanlara çeşitli cezalar verilmiştir[40].

Eldeki bilgilerden anlaşıldığına göre toplumda dürüstlükleri ve saygınlıklarıyla bilinen esnaf bile toplumsal çöküşten nasibini almıştır. Lonca teşkilatıyla başlayan ve belirli aşamalarla güvenilirlikleri tescillenen esnaf halka başta sağlıksız un olmak üzere, çoğu gıda maddesini ya kalitesiz olarak ya da fahiş fiyattan satmıştır.

3. Ahlaki Çözülme ve Aile Bağlarının Zayıflaması

I. Dünya Savaşı ve mütareke yıllarının doğurduğu ekonomik ve politik krizler, toplumsal kırılmaların hızlanmasına neden olmuştur. Uzun ve yıpratıcı savaşlar nedeniyle boşalan devlet hazinesi memurlara maaş dahi veremez hale gelmiştir. Mevcut olumsuzluklara İstanbul'un işgali ve arkasından yaşanan toplumsal krizler de eklenince büyük bir ahlaki çözülme ve aile kurumunun zarar görmesi söz konusu olmuştur.

Savaş ve işgal yıllarında yaşanan gelişmeler her ne kadar sadece askerî olaylar gibi görünse de, gerçekte toplumun ahlaki yapısındaki çözülmeyi hızlandıran faktörlerdir. Dönemin ahlak tartışmalarının merkezinde ise "kadın-

---

37 Söz konusu "İaşe Kararnamesi" için bkz. "İaşe Kararnamesi", *Düstur*, Tertip II, c. 11, s. 296-299.

38 Buğday unundan çok mısır koçanı, süpürge tohumu, bakla, mısır, yulaf, hatta Kâğıthane'de bulunan bir çeşit çamur da karıştırılarak üretilen ekmek (Aksel, "Harp İçinde Tiyatro", *İstanbul'un Ortası*, s. 16; Eldem, *a.g.e.*, s. 40).

39 Narh: Tüketiciyi korumak, vurgunu ve değerinden yüksek mal satışını önlemek üzere zorunlu tüketim maddelerine yetkili resmi makamlarca konan ve uyulması gereken sabit fiyat; satılık şeyin belirlenen bedeli (Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, İstanbul 1983, 654-657; İlhan Ayverdi, *Asırla Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, II, İstanbul 2008, 2331).

40 Bu cezaların kimlere, hangi suçtan ne kadar para cezası verildiğini gösterir liste için bkz. *Alemdâr*, 11 Haziran 1920, No. 2838, s. 2.

lar ve kıyafetleri" ile "aile krizi" yer almıştır. Zaten o yıllarda kalem oynatan dönemin batıcı, milliyetçi ve İslamcı yazarların neredeyse tamamı toplumda bir aile krizi olduğu konusunda ittifak halindeydiler[41].

Kadın ve kadının örtünme alışkanlıklarıyla başlayan tartışmalar aileyle ilgili tartışmaları da gündeme getirmiştir. Kadın kıyafetiyle ilgili tartışmaların temel nedeni, savaş yıllarında askere giden erkeğinin yerini doldurmaya çalışan kadının, üretimde ve kamusal alanlarda görev almasıyla; sokakta, mektepte ve resmi dairelerde daha çok görülür olmasından kaynaklanmaktaydı. Aslında kadınların sokağa çıkma ve örtünmesi konusunda ilk değişimler Tanzimat'la başlamıştır; ancak o zamanlar keyfi nedenlerle sokağa çıkan ve sayıları oldukça az olan kadınların, I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında artık her yerde ve daha çok sayıda dışarı çıkmaları bu dönemdeki tartışmaları daha hararetli hale getirmiştir.

Kadınların kıyafetlerinde yaşanan değişimler kimi yazarlar tarafından eleştiri konusu yapılırken kimileri de bu değişimin mecburi olduğunu düşünmüştür. İkinci grup yazarlardan biri olan ve 1923 yılında yazdığı bir makalesinde 1908-1923 yılları arasında kadınların hayatında yaşanan gelişmeleri irdeleyen Suphi Nuri kıyafet değişimini kendi bakış açısıyla izah etmiştir. Ona göre 10 Temmuz'dan[42] sonra kızlar mekteplere gitmiş ve memur olmalarına müsaade edilmiştir. Kadın giyim modası zaten garptan gelmekte olduğundan, ucuz ve iyi giyinmek için kadınlar Fransız modalarını takibe mecbur kalmışlardır. Çarşaf ve elbiseler gitgide değişip hanımların kıyafeti garp kadınlarınkinin aynısı olmuştur. Böylece elbisede başlayan zevk ve tekâmül kadınların hayat, yaşayış, düşünüş ve zihniyetlerine de tesir etmiştir[43]. Suphi Nuri bu yaklaşımıyla kadın kıyafetlerindeki değişimin mecburiyetlerden kaynaklandığını belirtmekte ve bu değişimin sebeplerinden birinin de harp şartlarından dolayı okuyan ve çalışan kadınlarda yaşanan değişim olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre kıyafetlerdeki bu değişim kısaca masum ve mecburi idi.

---

[41] Nevin Meriç, *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret*, İstanbul 2000, s. 198.

[42] II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gündür ve daha sonra "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bu kutlamalar 1935 yılına kadar devam etmiştir.

[43] Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul 2003, s. 87.

Bu süreçte sosyal hayatta kadınların vazifeleri, hareket tarzları[44], erkek gibi davranmaları[45] ve süslenmeleri önemli tartışma konuları olmuştur. Şükufe Nihal bir yazısında; “…*Bugün düşman kapıdayken “vatanın faziletperver, milliyetperver, vatanperver kadını” saçıyla başıyla uğraşmaz*” dedikten sonra, erkeklerin de savaş dönemi olması itibarıyla kadınlarla ilgilenmesini uygun görmemiştir[46].

Kadınların kıyafetleri ve süslenmesi üzerinden süren tartışmalar “aile” konusundan ârî bir şekilde devam etmemiştir. Bu tartışmaların merkezine aile ve eşler arasındaki problemler de oturmuştur. Cepheye giden subay ve askerler yıllarca eşinden ve ailesinden ayrı kalmıştır. Bu ayrı kalış ilk olarak karşılıklı güvensizliğe ve beraberinde bazı ailevi sorunların da doğmasına neden olmuştur. Bilindiği üzere savaş yıllarında bazı ülkelerde kadınlar “sadakatsizlik” suçlamasına maruz kalmış olup bu durum “askerlerin kâbusu” olarak tanımlanmıştır[47]. Evinden uzak kalan erkeğin, dizinin dibinde olmayan hanımından şüphelenmesi ve onu sadakatsizlikle veya ihanetle suçlaması artık sıradanlaşmıştı. Bu yüzden dönemin gazete ve dergileri bu konuda uyarılarda bulunmuştur. Çünkü kadınlar artık sadece evlerinde oturup savaşın bitmesini beklemiyor, kamusal alan dâhil her tarafta varlık gösteriyor ve savaşın kazanılması için cephe gerisinde görev alıyorlardı.

Vatan için çalışan kadınların dışında kalan ve zevk için evin dışında bir yaşama alanı oluşturan, sokağa yönelen kadınlar ise basında eleştirilmiştir. Ethem Nejat, “Türk Kadını” dergisinde dışarıda kendini eğlenceye veren kadınları evsiz barksız kadınlar olarak tanımlamış ve bunlara güvenilemeyeceğini savunmuştur. Nejat’a göre en çok uzak durulması gereken kadın modeli Fransız eğitimi almış ve alafranga tahsil görmüş Türk kadınıdır. Dergide yeni kadın ve “Levanten kadın” tipi de eleştirilmiştir. Necmettin Sadık derginin 4. sayısında Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan, serbest hayatın taşkınlıklarıyla dolu,

---

44 Müfide Ferit, “Yeğenlerime Mektuplar”, *Türk Kadını*, nr.19, 25 Mart 1335.

45 Nezihe Rikkat, “Erkekleşme”, nr. 13; “Erkekleşme Makalesi etrafında”, *Türk Kadını*, nr. 15, 26 Ekim 1334.

46 Şükufe Nihal, “Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, nr. 11, 17 Teşrinievvel 1334.

47 Birsen Talay Keşoğlu, “Son Dönem Osmanlıda Türk Kimliğinin Oluşturulmasında Kadına Biçilen Roller: Milliyetçilik ve Türk Kadını”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 11 (Güz 2010), s. 148.

milliyet duygularına yabancı Levanten kadınlara yönelik önemli eleştiriler yapmış, bu kadınlara benzememe konusunda mücadele edilmesini tavsiye etmiştir[48].

Yukarıda da bahsedildiği üzere savaş döneminde erkeklerin eşlerinden şüphelenmeleri en üst seviyeye çıkmıştır. Karısından gelen mektupların seyrekleşmesi bile erkekler için bir şüphe nedeni olmuştur. Bu da o dönemde kaleme alınan hikâye ve romanlarda yer bulmuştur. "Türk Kadını"nın birinci sayısında Aziz Hüdai "şüphe" adlı bir hikâye kaleme almıştır. "*Sadakat saç gibidir. Erkeğe değil kadına lazımdır!*" diyen hikâyenin kahramanı miralayın, karısından gelen mektupların seyrekleşmesi ve Kadıköy, Beyoğlu gibi yerlerde gezerken görüldüğünü öğrenmesi bile ondan şüphelenmesi için yeterli bir sebep olmuştur. Dönemin basınında yer alan bu ve benzeri hikâyeler savaş yıllarında eşlerin birbirlerine güvenlerinin ne derece azaldığını gösteren çarpıcı örneklerdir. Anlaşılan o ki, savaş dönemlerinde birçok ailede bu hikâyedekine benzer sorunlar yaşanmıştır[49].

Ahmet Rasim de aile bağlarının yıpranması, fuhşiyat ve toplumsal çöküntünün ana nedenini I. Dünya Savaşı olarak tespit etmiştir. 1924 yılında kaleme aldığı bir yazısında; "*…Eski fuhuş çöktü. Fakat güya çirkefe atılmış bir taş gibi bütün pislikleri etrafa serpildi. Eskiden birkaç mahalleye serpilmiş olan içtimai rezillik yılan gibi kovuktan kovuğa sokularak evden eve tünel açtı; yeni fuhuş başladı (fuhş-ı cedid). Yeni rezalet yerleri açıldı, çoğaldı. Muhtelif semtlere saldırarak dallı budaklı bir şekil aldı. Bilhassa İslam içtimai terbiyesini yaraladı… Umumi harp, onu (fuhşu) seferber hale koydu. Bu büyük hercümerç arasında idi ki aile rabıtaları, hürmetleri, takayyütleri gevşedi...*" demiştir[50].

Savaş ve işgal yıllarında yaşanan sosyal çöküntü ele alınırken, aynı zamanda özünden kopan ve Batılılaşan Türk kadın tipi de eleştirilmiş, hatta sadece bu haliyle bile ihanet ettiği ifade edilmiştir. Bu düşünceler dönemin yazarlarının roman ve hikâyelerinde yer alan kahramanlarda vücut bulmuştur.

---

48 Keşoğlu, a.g.m., s. 151-152.

49 Keşoğlu, a.g.m., s. 147-148.

50 Ahmet Rasim'den aktaran Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum,* VII/39 (Mart 1987), 31.

Yakup Kadri Sodom ve Gomore'de yabancı işgali altındaki İstanbul'u tasvir eder. Hikâyede yer alan Orhan Bey karakterini, kadınlarını işgal güçlerine peşkeş çeken Batı yanlısı bir hain olarak işlemiştir. Romanında kadın kahraman seçiminde, Batılılaşmanın kadınlar üzerinde yarattığı ahlaki yozlaşmayı işler. Ayrıca kadın karakterleri, çöküş ve yozlaşmanın ideal taşıyıcıları olarak tanımlar[51].

Gerçekten de savaş ve mütareke yıllarında kadınlar üzerindeki sosyal çöküntü o denli fazladır ki bazı trajikomik durumlar da ortaya çıkmıştır. Batı'dan gelen değişimler bazı kadınlar tarafından hiç sorgulanmadan alınmıştır. Örneğin, Rusya'dan gelip İstanbul'a sığınan Rus kadınlarının pek çoğu pislik ve sefaletten bitlenmiş olduklarından saçlarını kökünden kestirmiş ve başlarını farklı farklı renklerde örtülerle kapatmışlardır. Osmanlı kadınları arasında bu saç modeli "Rus başı" olarak moda olmuş ve Dersaadet kadınları önce saçlarını bu şekilde kısa kestirmişler daha sonra da göçmenlerin rengârenk örtülerini de taklit etmişlerdir[52]. Hatta imkânsızlıktan dolayı omuzları yırtık elbiseler giyen Rus göçmenlerin bu kıyafetleri de moda olmuştur. Bu durum devrin karikatürlerine de yansımıştır[53].

Savaş yıllarında toplumda baş gösterdiği düşünülen ahlak dışı durumları engellemek amacıyla bazı dernekler faaliyet alanlarını bu yöne kaydırmıştır. Mesela Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi bunlardan biridir. Cemiyet, savaş esnasında ve mütareke döneminde yaygınlaşan para karşılığı yapılan kısa süreli sözde evliliklerle diğer ahlak bozucu durumları önlemek amacıyla kadınları çalışmaya teşvik etmiştir. Nitekim cemiyet nizamnamesinin 2. ve 3. maddelerinde cemiyetin amacı anlatılırken namus kavramı vurgulanmıştır. Nizamnamenin ilgili yerinde; "*Kadınlara iş bulup kendilerini "namuskârâne temin-i maişete alıştırarak*" himaye etmektir. Cemiyet, işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu

---

51 Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler,* çev. Aksu Bora, İstanbul 1996, s. 155.

52 Johnson, *a.g.e.*, s. x.

53 Malik Aksel, "Direklerarası'nın Sonu", *Türk Edebiyatı,* sayı 9 (Eylül 1972), s. 10-13; *İstanbul'un Ortası,* s. 38.

suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir"[54] şeklinde açıklanmaktadır. Bu cemiyet kadınların çalışmasına karşı yayınlanmış fetvaların geri alınması için de uğraş vermiştir[55].

Aile bağlarının zayıfladığı dönem olan Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan bazı hukuki düzenlemeler o dönem hakkında bazı ipuçları vermektedir. Sadece kadınlar değil bazı erkekler de eşlerine sadakatsizlik yapmakta idi. Bu durumun sosyal bir sorun halini alması üzerine normal şartlar altında Sünni inancına göre kadının kocasını boşaması çok zor şartlara[56] bağlı iken, 1915 yılında kadının lehinde değişiklik yapma çalışmaları başlamıştır. Belirli şartların doğması halinde kadının kocasını boşayabilmesi için şeyhülislamdan fetva alınmış ve padişah da buna uygun olarak ferman yayınlamıştır. Bu konu daha sonra 1917 Aile Nizamnamesi'nde kanunla düzenlenmiştir[57]. Harp döneminde ortaya çıkan özel durumlar bu fetva ve nizamnamelerin hazırlanmasında etkili olmuş ve sadece Hanefi değil diğer mezheplerden de görüş alınarak bazı esnemeler yapılmıştır. Savaş ve işgal yıllarında erkeklerin evi terk etmesi ve çocuklarına bakmaması gibi durumlar görülmeye başlaması üzerine artık boşanma konusundaki geleneksel Sünni görüşten vazgeçilmiştir.

Buraya kadar anlattıklarımızı toparlayacak olursak, savaş ve mütareke yıllarının eşler arasında güvensizliklerin doğduğu ve aile bağlarının gittikçe yıprandığı yıllar olduğu, aile kurumunu zedeleyen bu süreci dönemin basın, hikâye, roman ve hukuki düzenlemelerinden de takip etmenin mümkün olduğu görülmektedir.

---

54 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Nizamnâmesi madde 2-3. BOA, DH.İ.UM.EK, 37/6, 20 Şevval 1335/9 Ağustos 1917.

55 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara 1991, s. 84.

56 Evlilik akdi gerçekleşmeden önce kadın erkekten boşanma hakkını almışsa tek taraflı olarak boşanabiliyordu. Eğer bu hakkı almamışsa erkek kadını boşamadan kadın dinen kocasından boşanmış sayılmıyordu.

57 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi1908-1918*, I, İstanbul 1988, 479; Mehmet Ünal, "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi", s.209-210 (Çevrimiçi: *acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1230/ 1825.pdf)* (Çevrimiçi: 08.03.2013); Orhan Çeker, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi Giriş ve Tarihçesi", s. 19-21 (*ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D01775%5 C1999_3/1999_3 CEKERO.pdf*) (Çevrimiçi: 08.03.2013)

4. Kadın ve Çocuklar

Savaş ve mütareke yıllarında sosyal değişimi ele alan çalışmalarda kadın ve çocukların durumu ya atlanmış veya çok kısa ele alınmıştır. Oysa toplumun genelini etkileyen felaketler, çocuk ve kadınları daha fazla mağdur etmiştir. Bunun en açık örneklerini sokakta dilenen, istismar edilen çocuklarda ve karın tokluğuna çalışmak zorunda kalan veya fuhşa itilen kadınlarda görmek mümkündür.

Mütareke ve işgal dönemi, İstanbul'da yetim sayısının en üst seviyeye çıktığı yıllardır. Bu dönemde yaklaşık 10.000[58] ila 15.000[59] arasında yetim bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunların ekseriyeti Türk yetimleri idi. Bu yetimlerin çok az bir kısmı farklı milletlere ait yetimhanelerde barınıyorlardı. Yetimhanelere sığınabilmişlerin dışında, sokaklarda başıboş dolaşan, dilencilik ve hamallık yapan çok sayıda aç ve yarı çıplak erkek ve kız çocukları vardı. Nitekim yabancı seyyahlar da mütareke yıllarında Galata ve Pera'nın aç çocuklarla dolduğunu nakletmektedir[60].

Mütareke yıllarında çeşitli iş kollarında çalışan çocuklar da vardı. Çalışma saatleri 9-10 saati buluyordu ve çocukların ücretleri ise normal işçilerin yaklaşık üçte biri kadardı. Çocukların çalıştıkları işletmelerin sosyal hizmetleri yok denecek kadar azdı. Bu yıllarda sadece ayakkabıcılık sektöründe yaklaşık 2.500 erkek çocuk çalışmaktaydı. Bu çocuklar arasında 7 yaşında olanlar bile vardı. Çalıştıkları yerler sağlıksızdı ve kullanılabilecek temiz tuvaletleri yoktu. Bu işyerlerinde çalışan çocuklar genel itibariyle kötü beslenmenin sonucu olarak cılızdı. Çocuklar iş yapabilecekleri tüm fabrikalarda çalıştırılmıştır. 6-7 yaşındaki kız çocukları nakış gergeflerinde kanaviçe işler veya ajur yaparlardı. Çalışma ortamı ve havası çok kötü olan sigara fabrikalarında bile çocuklar çalışmaktaydı. Havalandırması nerdeyse olmayan sigara fabrikalarında tütün tozu havayı doldurmakta, bu da çocuklarda çeşitli hastalıkların zuhuruna neden olmaktaydı[61].

---

[58] Johnson, *a.g.e.*, s. 199.
[59] Çavdar, *a.g.e.*, s. 143.
[60] Johnson, *a.g.e.*, s. 172-173.
[61] Johnson, *a.g.e.*, s. 168-170.

Kimsesiz ve maddi imkânı olmayan çocuklar çalışmak veya dilenmek zorunda kalırken, diğer çocuklar okula gitmek istese de gidemiyorlardı. Çünkü işgallerle birlikte öğretmenler ve eğitim de baskı altına alınmıştı. Siyasi gerekçelerle bazı öğretmenlerin azledilmiş[62] olması öğretmen yetersizliğine neden olmuştur. İşgal, zaten yetersiz olan eğitim kurumlarını çalışamaz hale getirmiş, mali sıkıntı çeken hükümet de okulları açamamış, tatilleri aylarca uzatmak zorunda kalmıştır[63]. Dolayısıyla eğitim de işgallerle birlikte aksamıştır.

İstanbul'da olup eşini kaybetmiş dul kadınlarla birlikte Anadolu'dan İstanbul'a sığınan çok sayıda da dul vardı. Bu dullar arasında eşi şehit olup eline bir miktar para geçenler olmakla birlikte, eşi resmi kayıtlarda kayıp olarak görünen ve devletten herhangi bir maaş alamayan çok sayıda kadın da vardı[64]. Bu dullar camilere, imarethane ve medreselere sığınmışlardır. Bunlardan bazıları da çok zor şartlar altında kendi evlerinde yaşam mücadelesi vermiştir. Evlerde yaşayan dulların %50'ye yakını çok kötü şartlarda barınıyordu. Kendileri ve çocuklarının sağlıkları bozuktu. İstanbul'da yaşayan dullar arasında en kötü şartlarda olanlar Türklerdi. Türk dulları ve çocukların yaklaşık %60'ı hasta idi. Diğer azınlıklara göre en az okula giden ve en çok çalışan çocuklar Türk dullarına aitti[65].

Yoksullukla pençeleşen şehirde kadınlar çok düşük fiyatlara veya karın tokluğuna çeşitli iş kollarında çalışmaktaydı. Bunlar arasında günlük 1 liraya çalışanlar bile vardı ve bu iş sürekli değildi. Bazıları ise aylık ortalama sadece 4-6 lira kazanmaktaydı[66]. Bu da bir evin temel ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak bir miktardı.

Bu zor şartlar altında karınlarını doyurmak için çalışan kadınlar, ahlaki problemlerle de karşılaşmışlardır. Kadınların artık neredeyse tüm iş kollarında çalışmak zorunda kalması cinsiyetlerin de birbirine karışmasına neden olmuştur. Erkek işlerinin de kadınlar tarafından yapılır hale gelmesiyle basında cinsiyetler arasındaki sınırın çizilmesi konusu gündeme gelmiştir. Mesela Türk Kadını

---

62 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S 2012*, Ankara 2002, s. 318-319.

63 Malik Aksel, "Uzun Bir Okul Tatili", *Türk Edebiyatı*, sayı 32 (Ağustos 1974), s. 12-15; *İstanbul'un Ortası*, s. 189.

64 Johnson, *a.g.e.*, s. 257.

65 Çavdar, *a.g.e.*, s. 135-136; Johnson, *a.g.e.*, s. 252-253.

66 Çavdar, *a.g.e.*, s. 127-134.

dergisinin 13. sayısında "Erkekleşme" yazısını kaleme alan Nezihe Rikkat, bu soruna dikkat çekmiştir[67]. Yine çalışmak zorunda kalan kadınların erkeklerle olan ilişkileri konusunda Müfide Ferit, "Yeğenlerime Mektuplar" adlı yazısında erkekler cepheye gittiği için çalışmak zorunda kalan kadınlara destek verir; ama "*erkeklerle ilişkilerinizi düzenlediniz mi?*" diye sorar. Ardından "*Erkeklere nasıl muamele edeceğinizi bilemediniz… Onlarla arkadaş olmayın*" diye öğüt verir. İbrahim Alaaddin Gövsa da "*Kadınlar içtimai faaliyetlere yeni açılan şampanya gibi fışkırıp döküldüler, çöpçülük bile yapıyorlar*" tespitini yaparak bu durumu eleştirmiştir[68].

5. İşgalcilerin Toplumun Ahlaki Değerlerini Dejenere Etme Faaliyetleri

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde sosyalleşme ve eğlence mekânlarından biri kahvehanelerdi. Peçevî Tarihi'nde yer alan bilgilere göre; Hicri 963'e (1555) kadar İstanbul'da kahve ya da kahvehane yoktu. İstanbul'a bu tarihten sonra Hekim ve Şems adında Halep ve Şam'dan gelen kişiler tarafından bir dükkânda kahvehane açılmıştır[69]. Kahvehaneler ilk zamanlar insanların bir araya geldikleri, kahve içtikleri ve beldelerinden haber aldıkları, aydın ve ediplerin dinlendiği bir buluşma yeriydi. Zamanla kahvehaneler amaçlarından saptığından dolayı devlet bu tür mekânları belli zamanlarda kapatmayı da içeren bazı tedbirler almıştır[70].

Batılılaşmanın bir devlet politikası haline geldiği dönemlerde, kahvehanelerin kullanım amaçları şekil değiştirmiş ve alkol alınan, hatta üst katlarında fuhuş yapılan mekânlar haline gelmiştir. Avrupa ile ilişkilerin sıklaşmış olduğu 1826-27 yıllarında kahvehaneler dışında meyhaneler de yaygınlaşmıştır. Bu yıllarda meyhanelerin sayıları 560'a ulaşmıştır[71]. Nitekim eserlerinde devrinin sosyal hayatını ustalıkla tasvir eden Ahmed Mithat'ın, bu hususta verdiği şu

---

67 Keşoğlu, a.g.m., s. 153.

68 İbrahim Alaadin, "Kadın ve Terbiyecilik", *Türk Kadını*, sayı 17'den Keşoğlu, a.g.m., s. 160.

69 İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, I, 363-365.

70 II. Murad, II. Selim ve IV. Murad dönemlerinde kahvehaneler belli bir süre kapatılmıştır. (Kahvehaneler konusunda bkz. Ahmet Yaşar, *The Coffehouse in Early Modern Istanbul: Public Space, Sociablity and Survaillance*, Bogazici University, Master of Arts in History 2003, s. 101.)

71 Yaşar, *a.g.t.*, s. 41.

bilgiler oldukça anlamlıdır: "*Galata ve Beyoğlu'nda Almanların küşad etmiş oldukları birahaneler hakkında Osmanlı beylerimizin, efendilerimizin rağbetleri pek fevkalade idi. Hele Galata'da Voyvoda civarında 15 numaralı Fogel birahanesi Osmanlıların en ziyade mazhar-ı rağbet olmuştu. O derecelere kadar ki, orada hizmet eden Alman karıları bile pek az bir müddet zarfında Türkçe öğrenmeye mecbur kalmışlardı…*"[72]

Tanzimat dönemi alkollü içkilerin temin edilebildiği mekânlar için geniş serbestiyetin geldiği ve yaygınlaştığı bir dönem olmakla birlikte, meyhane, pavyon, müzikhol ve kafeşantan gibi alkol alınabilen mekânların adım başı açıldığı dönem I. Dünya Savaşı ve işgal yılları olmuştur. Şehremaneti'nin hazırlamış olduğu istatistiklere göre; 1914 yılında Beyoğlu ve civarında 310 genelev, 405 meyhane, 2.284 şarap ve içki bulunduran mekân, 270 lokanta ve birahane, 1.800 kahvehane ve çaycı dükkânı, 180 pastahane ve şekerci, 17 tiyatro ve sinema ile 8 kafeşantan ve kafekonser bulunmaktadır[73].

İşgal ve mütareke yıllarında bu tür yerler yaygınlaşmış, İstanbul'un her mahallesinde işgal askerleri ve göçmenlerden müteşekkil müşterisi hazır birahaneler açılmıştır. Bu hususta başı çeken Galata ve Beyoğlu'ndaki birahanelerin arasında Aynalı, Bizans, Nikoli (İsveç), Yani, Bartoli, Strazburg (Yani 2), Londra ve Anadolu en meşhurları olmuştur[74]. Yine eğlence adı altında bulvar tipi kokteyllerin de alınabildiği kahvehaneler yaygın bir şekilde açılmıştır. Bu tür kahvehanelerin sahiplerine bakıldığında Rumların yoğunlukta olduğu görülmektedir. O günlerin Pera, Galata ve Tatavla'sını anlatan hatıratlara bakılırsa toplumsal çöküşün kaynağı daha açık bir şekilde görülmektedir. Daha sonraları Beyoğlu'ndaki kahvehaneler çalgı çalınan gazinolar haline gelmiştir. Buralarda sarhoş yabancı uyruklu kadınlar şarkı söyleyip dans etmişlerdir[75]. Beyoğlu'nda bu mekânların yanında elçilerin, yabancıların ve Batı hayranı Türklerin sürekli

---

72 Gökhan Akçura, *Uzun Metin Sevenlerden misiniz?*, İstanbul 2003, s. 46.

73 Nureddin Van, *İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umûmiyyesi Kuruluşu, Teşkilatı ve Faaliyetleri, (1909-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 160.

74 Akçura, *a.g.e.*, s. 54.

75 Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul 1993, s. 144-145.

gittikleri kulüpler de açılmıştır. Bu kulüplerde yasak olmasına karşın kumarın yanı sıra başka eğlence şekilleri de yaygınlaşmıştır[76].

Osmanlı geleneklerinde kadın ve erkeğin aynı ortamda bulunabilmesi oldukça zor şartlara bağlı iken, işgalciler kadın ve erkeklerin aynı mekânda buluşmasını sağlayan salon hayatını teşvik etmiş ve adeta toplumda yaygınlaştırmıştır. 1920'li yıllara gelindiğinde kadınlar salonlarda erkeklerle birlikte dans etmeye başlamıştır. Bu yıllarda tango ve diğer danslar işgal askerleri ve İstanbul'a gelen Beyaz Rus kadınları aracılığı ile yayılmıştır.

Dans konusunda ortaya çıkan bu durum toplum hayatında rahatsızlıklara neden olmuştur. Gerek bu dönemde gerekse işgalden sonraki yıllarda dansın maksadını aşan bir hal alarak toplumu dejenere ettiği ve ahlaki yapıyı bozduğu görüşü toplum nezdinde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Peyami Safa da işgal yıllarında toplumda yaşanan yozlaşma ile tangoyu eleştirmiştir. "Sözde Kızlar" adlı romanında sürekli makyaj yapan, süslenen, özgür (!) bir cinsel hayat süren ve namuslu aile kızlarını peşkeş çeken kötü karakterli kadınları "tango" olarak tanımlamıştır. Tango demek dinini, milletini sevmeyen, mahallesine, ailesine isyan eden, ırzını, namusunu satan, her günahı işleyen "mel'un karı" demektir. Ona göre aslında memlekette muharebe, açlık, ölüm, yangın ve koleranın sebebi bu tango denen kadınlardı. Burada dikkati çeken husus tangonun Avrupai bir dans olması ve bunu yozlaşma ve ahlaksızlığın bir sembolü olarak kullanmasıdır[77]. Tango'ya ileriki yıllarda daha başka anlamlar da yüklenmiştir. 1928 yılına kadar şehevi, ruhsuz kadını kahraman olarak seçen kitaplara da 'tango' denilmiştir[78].

İşgal dönemi, halka Batı propagandası yapılan, halkın ahlaki değerlerini dejenere etmek için müstehcen ve ahlaki yapıya ters filmlerin izlettirildiği yıllar olmuştur[79]. Sinemanın toplum üzerindeki etkisini çok önceleri keşfeden işgalciler, bu yolla toplumun değer yargılarını değiştirmeyi planlamış olmalıdır. Bu amaçla Avrupa'dan ahlaka mugayir film ve kartpostallar getirilmiş[80] ve bunlar

---

76 Sevengil, *a.g.e,* s. 148-149.

77 Kandiyoti, *a.g.e,* s. 155.

78 Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi,* Ankara 2002, s. 425-426.

79 İlbeyi Özer, *İstanbul'da Sosyal Değişim 1920-1930,* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 308.

80 BOA, DH.EUM. 6. Şube, 45/ 9, 07.M.1337.

sinema salonlarında gösterilmiştir. Mayıs 1921'de İstanbul'da yaklaşık 32 daimi, 12 de yazlık olmak üzere toplam 44 sinema vardı ve bunların sayıları sürekli artmaktaydı[81]. Her ne kadar sinemaların bazılarının sahibi yerli girişimciler ise de kahir ekseriyetinin sahipleri yabancılarla azınlıklardı. Buralarda gösterilen filmler Fransız, İtalyan ve Amerikan filmleriydi. Bu durumdan İtilaf güçleri oldukça memnundu; çünkü bu filmler kendi ülkelerine aitti ve bir yönüyle propaganda aracı olarak kullanılıyordu. Bu filmlerden bazıları Amerika ve İngiltere'de gösterimine izin verilmeyen müstehcen, niteliksiz, ahlaksız filmlerdi ve her yaştan kişinin seyretmesine izin veriliyordu[82].

Öte yandan sinemalarda gösterilen filmlerin ilgi çekmesini sağlamak için ilginç yöntemlere başvurulmuştur. Bunlardan en çok başvurulan yöntemlerin başında filmlerin ilan afişlerine "Gençlere yasak" veya "Genç kızlara yasak" gibi ibareler yazmaktı. Bu tür filmlerin başında Kadıköy Sineması'nda gösterilen "Fahişenin Kızı"[83] ve Beyoğlu Odeon Sineması'nda gösterilen "Oires Karnvale=Eyones Karnavalı" adlı filmler gelmekteydi[84]. Hükümet tarafından ahlaka ve adaba aykırı bulunan bu tür filmler gösterimden kaldırılmıştır[85].

Bu dönemde hükümet veya işgal güçleri tarafından uygulanan diğer bir sansür bilgisi de Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Mürebbiye" romanından uyarlanarak çekilen filmiyle ilgilidir. Senaryo ve yönetmenliğini Ahmet Fehim'in, görüntü yönetmenliğini Malul Gaziler Cemiyeti'nde görev yapan Fuat Uzkinay'ın yaptığı bu filmin sinemalarda oynatılması ve Anadolu'ya dağıtımı, Fransız işgal güçleri komutanı General Louis Franchet d'Espèrey tarafından yasaklanmıştır[86]. Bu yasağa rağmen film, gizlice gösterilmiş ve büyük ilgi görmüştür. Konumuzu ilgilendiren kısım ise filmin yasaklanma sebebinin çirkin

---

81 Çavdar, *a.g.e.*, s. 144.

82 Johnson, *a.g.e.*, s. 227-228; Beyoğlu Mutasarrıfının yaptığı ve İstanbul Vali ve Polis Müdür-i Umûmisi tarafından da uygun bulunan, 1916 tarihli nizamnameye göre, aslında umumi sinemalarda ki cinayet ve benzeri sahnelerin çocukları etkilememesi için, 16 yaşından küçük olanların sinemalara kabul edilmemesi gerekmekteydi (Van, *a.g.t.*, s. 197).

83 1922 yapımı bu film aynı adla 1952 yılında tekrar çekilmiştir.

84 Osmanlı'da ahlaka aykırı ilk filmler ile ilgili olarak bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge: Osmanlı Sinemasında İlk Porno Film (1922), Fahişenin Kızı", *Toplumsal Tarih*, XX/115, 94-95.

85 BOA, DH.KMS, 62/18, 26.N.1340.

86 Ergun Hiçyılmaz, *Beni Toprağıma Gömün*, İstanbul 1993, s. 66; Artun Yeres, *Sakıncalı 100 Film*, İstanbul 2006.

içerikli olması değil, filmde yer alan karakter Fransız Anjel'in mürebbiye olarak çalıştığı evde çeşitli entrikalarla erkekleri baştan çıkarması, Fransız kadınlarını küçük düşürmesi ve Fransa'nın imajını zedelemesidir. Bu yıllarda başlayan umumi ahlaka aykırı film çekme ve izlettirme geleneği Cumhuriyet yıllarına miras kaldığı gibi artık o tür filmlere yapılan sansür veya yasaklama da kaldırılmıştır. Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında "Şehvet ve Şeytan" adlı filmin gazete reklamlarında müşteri toplamak için toplumun genel ahlakına aykırı sahneleri bile gazetelerin ilan sayfalarında yer almıştır[87].

Mütareke yıllarında işgalciler okullarda propaganda faaliyetleri de yürütmüşlerdir. İşgal sırasında Fransız subaylar Muallim Mektebi'nde konferanslar vermişlerdir. Konferansların içerikleri hakkında kesin bir bilgiye sahip değilsek de bunların propaganda içerikli olduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır. Benzerleri Adana'da lise öğretmen ve öğrencilerine de verilen bu konferanslarda, Anadolu'da başlayan direniş hareketinin başarıya ulaşamayacağı yönünde propaganda yapılmıştır. Ayrıca işgalciler 1921-1922 yılı ders müfredatında Tarih derslerinde değişiklik yaparak, öğrencilerde vatan sevgisinin gelişmemesi için "Malumat-ı Vataniye" dersini kaldırmıştır[88]. Azınlık ve yabancı okullarında ise Türkçe dersleri çoktan kaldırılmıştı[89]. İstanbul'daki Fransız subaylar da haftada bir gün öğrencilere konferanslar vermişlerdir[90].

6. İstanbul'a Gelen Göçmenler ve Sığınmacılar:

İstanbul politik, dinî veya başka nedenlerden dolayı problem yaşayan tüm dünyadaki mülteciler için baştan itibaren önemli bir sığınma yeri olagelmiştir. Bir imparatorluk başkenti olması ve ulaşım yollarının kavşağında yer almasından dolayı İstanbul, siyasî, askerî ve ekonomik faktörlerle doğal afetlerin yol açtığı sorunlar nedeniyle vatanını terk eden mültecilerin sığındıkları şehirlerin başında gelmekteydi. Özellikle konumuzu teşkil eden XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan savaşlar nedeniyle İstanbul, çok kısa sürede yoğun göçlere maruz kalmıştır.

87 *Cumhuriyet*, 31 Teşrin-i evvel 927, No: 1249.
88 Akyüz, *a.g.e.*, s. 319.
89 "Rum Mekteplerinde Türkçe Muallimleri", *Akşam*, 27 Mayıs 1337.
90 Malik Aksel, "Bir Mucize", *Türk Edebiyatı*, sayı 7 (Temmuz 1972), s. 10-12; *İstanbul'un Ortası*, s. 216-217.

İstanbul’a her milletin bakış açısı farklı olmakla birlikte, herkes burada kendini güvende hissetmiştir. Türk ve Müslüman ahali İstanbul’u başları sıkıştığında sığınacakları payitahtları olarak görürken, Rumlar için burası kadim dini bir merkezdi. Ermeniler için ise İstanbul güvenli bir yuvaydı. Müttefik güçleri de işgalleri müddetince İstanbul’un kapılarını tüm mültecilere açmıştı. Bu yüzden yurt dışından ve ülke içinden çok sayıda mülteci İstanbul’a akın etmiştir. Mütareke yıllarında farklı milletlere mensup sığınmacılardan bazıları şunlardır: Ruslar, Ermeniler, Yahudiler, Rumlar, Gürcüler, Ukraynalılar, Tatarlar, Kalmuklar, Polonyalılar, Letonyalılar, Litvanyalılar, İsveçliler, Almanlar, İtalyanlar ve az sayıda da Finlandiyalılar[91].

Kırım ve Balkan savaşlarını hariç tuttuğumuzda genel olarak İstanbul’a gelenleri şu ana başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Birinci Dünya savaşında çeşitli cephelerde esir olup mütarekeyle birlikte serbest bırakılan, silah bıraktırılıp terhis edilen veya başkente çağırılan binlerce Osmanlı askeri ve subayı[92],
2. Trakya ve Kuzeybatı Anadolu’nun Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine bu bölgelere ve payitahta gelen Türk mülteciler[93],
3. Anadolu’da yaşanan siyasî ve askerî hareketlilikten rahatsız olanlardan İstanbul’a gelenler,
4. BMM’ye ve Kuvay-ı Milliye birliklerine karşı isyan edip cezalandırılacaklarını düşünenler,
5. Yaşanan büyük yangınlarda evleri yandığı için devletin imkânları veya yardım kuruluşlarının destekleriyle yaşamak zorunda olan yangın zedeler,
6. Nüfus oranlarını fazla göstermek amacıyla gizli olarak İstanbul’a yerleştirilen Rumlar,
7. Bolşevik rejiminden kaçıp İstanbul’a sığınan Rus mülteciler.

---

91 Johnson, *a.g.e.*, s. 177-178.

92 Bu gelen asker ve subaylar arasında Mustafa Kemal de vardı. Mustafa Kemal, işgal güçlerinin boğaza demirlemiş 55 İtilaf gemisini görünce “*geldikleri gibi giderler*” sözünü yaveri Cevat Abbas Gürer’e bugünlerde söylemiştir (Aydemir, *a.g.e.*, s. 309; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara 2007, s. 118).

93 Cengiz Orhonlu, “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, XXXVII/148 (Ekim 1973), 487-488.

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı İstanbul'da göçmen sayısı artırmış ve şehir adeta istilaya uğramıştır. Gerek Rusya'dan, gerekse Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden İstanbul'a sığınan binlerce mülteci, kentin sağlık, ekonomik, sosyal, kültürel ve ahlaki bakımından çöküşüne zemin hazırlamıştır.

Şehirde 1914 yılında 560.434'ü Müslüman diğerleri de Rum, Ermeni, Katolik, Latin, Yahudi olmak üzere toplam 909.978 kişi yaşarken[94], 1914-1916 yılları arasında nüfus hızla artmıştır. Bu göç hareketinin daha iyi anlaşılması için şu bilgi somut bir örnek olacaktır: 1922 yılının başına kadar sadece İzmir ve Aydın'ı terk edenlerin sayısı 200.000 ila 300.000'e ulaşmış ve bunların önemli bir kısmı İstanbul'a gelmiştir[95]. Bunlara bir de işgal için İstanbul'a gelen binlerce İtilaf askerini eklemek gerekmektedir.

İstanbul'a gelen göçmen sayıları hakkında farklı kaynaklarda çeşitli rakamlar verilmekle birlikte, 1920 yılı itibariyle Kızılay'a göre şehirde 94.000, Amerikan Kızılhaç'ına göre ise 85.524 göçmen vardır[96]. Dönem dönem bu göçmenlerin sayıları 200.000'e ulaşmıştır. Kapasitesinin üzerinde göç alması nedeniyle İstanbul oldukça zor günler yaşamıştır. Gelen mültecilerin önemli bir kısmı konutsuz, aç, hasta, bakımsız ve başıboş bir haldeydi[97].

Meydana gelen kozmopolit yapı kültürel etkileşimi ve buna bağlı olarak önemli değişimleri beraberinde getirmiştir[98]. İstanbul sokakları farklı din, dil, kültür ve ahlak değerlerine sahip unsurların bir arada yaşadığı, kargaşanın hüküm sürdüğü bir hale gelmiştir. Bu durum her ne kadar kültürel zenginlik veya çeşitlilik gibi görünse de esasında önemli sosyal ve ahlaki kırılmaların zeminini oluşturmuştur. Zira gıda ve barınma problemlerine ek olarak birbiriyle

---

94 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum Kurumsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, Ankara 2002, s. 146; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara 1996, s. 48.

95 Orhonlu, a.g.m., s. 486-487.

96 Çavdar, *a.g.e.*, s. 142; Johnson, *a.g.e.*, s. 178.

97 Amerikan hayır teşkilatı The Near East Relief'e göre 15.615 başıboş mülteci bulunuyordu (Çavdar, *a.g.e.*, s. 142).

98 Reşad Ekrem Koçu, "Beyaz Ruslar", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1961, V, 2624-2626; Malik Aksel, "Direklerarası'nın Sonu", *Türk Edebiyatı*, sayı 9 (Eylül 1972), s. 10-13; *İstanbul'un Ortası*, s. 39.

ilişkisi olmayan birçok ailenin aynı ortamda yaşamaları ahlak dışı davranışlara zemin hazırlamıştır.

7. İstanbul'a Gelen Rus Mülteciler ve Yaşanan Sosyal Sorunlar

Mütareke döneminde gelen göçmen ve sığınmacılar arasında 1917 Ekim Devrimi sonrası Rusya'dan kaçan ve sayıları on binleri bulan Beyaz Ruslar da yer almıştır. Bu göçmenler gelirken ülkelerindeki ahlak ve kültür anlayışlarını da İstanbul'a taşımışlardır. Göçmenler nüfus dengesini alt üst ederken, Ruslar ise sosyal çöküntüye ve ahlaki değerlerin alt üst olmasına neden olmuştur. Örneğin, Osmanlı toplumu "pavyon" ve "gece kulübü" gibi mekânları bu göçmenlerden öğrenmiştir[99].

Bolşevikler Ekim 1917'de Çarlık rejimini yıktıktan sonra Rusya'da büyük bir iktidar mücadelesi başlamıştır[100]. Kızıl Ordu'ya karşı savaşan General Pavel Wrangel yenilince binlerce[101] asker ve sivil Fransa'nın desteğiyle Kırım'dan hareketle İstanbul'a gelmiştir. 1920 yılının ilk yarısından itibaren gelmeye başlayan Ruslarla ilgili olarak gazetelerde de haberler yer almıştır[102]. Rusya'dan gelen göçmenler hükümetin karşı çıkmasına rağmen işgal güçlerinin kararıyla İstanbul sokaklarına yayılmışlardır. Rusların gelişigüzel şehre dağılması ve Müslüman mahallelerine de yerleşmeleri şehirde rahatsızlık uyandırmıştır. Şehremaneti'nce Rus mültecilerinin Müslüman mahallelerine yerleştiril-

---

99 Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş", s. 31; Johnson, *a.g.e.*, s. X.

100 Muammer Göçmen, "Mütareke Yıllarında İstanbul'daki Rusların Sürgün Hayatları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 20 (2008/1), s. 200.

101 İstanbul ve Türkiye'de çeşitli yerlere gelen Rus göçmenler konusunda çeşitli kaynaklarda farklı rakamları görmek mümkündür. General Wrangel, İstanbul Üniversite Kulübü tarafından 4 Ocak 1922'de davet edildiği bir yemek sırasında Kasım 1920'de Kırım'dan gelen 135.000 mülteciyle birlikte toplam 167.000 Rus göçmenin Türkiye'de olduğunu ifade etmiştir. "General Wrangel At The University Club", *The Orient*, IX/1 (Ocak 1922), 1-2'den Tülay Alim Baran, "Mütareke Yıllarında İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXII/64-65-66 (Mart-Temmuz-Kasım 2006), 119-140.

102 Sivastopol'dan İstanbul'a doğru hareket eden bu göçmenlerden bir kısmı İstanbul'a yönelmiştir (*İkdâm*, "Rus mültecîleri", 30 Kânûn-ı sânî 1920; *Yenigün*, "Rus mültecîleri gelmekte", 30 Kânûn-ı sânî 1920; *Baran*, "Mütareke Yıllarında İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", s. 127.)

melerinin uygun olmadığı, bu kişilerin Büyükada, Kadıköy ve İstanbul cihetinde müsait olan mahallere yerleştirilmeleri istenmiştir[103].

1921 yılında İstanbul sokaklarındaki Rus Mülteciler "Constantinople Today" adlı makalede şöyle anlatılmıştır: "*Rus göçmenleri çiçek, kâğıttan bebek, yağlıboya İstanbul resimleri, pasta ve kek, biblo ve incik boncuk, Rusça kitap ve gazete satarken her yerde görmek mümkündür*." Onlar sokaklarda ve cami merdiveni gibi yerlerde uyuyor, dileniyorlar bazen de açlıktan hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. Lokantalarda garsonluk yapan Ruslar arasında prenses veya generaller olduğu gibi, yalvara yalvara sigara, kâğıt ve çiçek satan profesörlere, üniformalarıyla "*beş kuruşa bir matmazel*" diye bağırarak bebek satan askerlere[104] veya eski bir milyonere rastlamak mümkündü[105]. Rus göçmenler[106], arasında çok ilginç becerilere ve uzmanlık alanına sahip olanlar da vardı. Meselâ bunların başında gelen işinin ehli desinatör-gravürcü ve matbaacılar 10'luk, 25'lik ve 50'lik sahte Türk Lirası bile basmışlardı[107].

Rusya ve diğer coğrafyalardan gelen sığınmacılar İstanbul'u sosyal, ekonomik, kültürel, ahlaki ve sıhhî bakımdan olumsuz etkilemişlerdir. Şehirde asayişsizlik artmış, işsizlik ve pahalılık ile birlikte her türlü bulaşıcı ve zührevi hastalık baş göstermiştir. Her ne kadar bazı yazarlar mesleki ve kültürel bakımdan Rusların olumlu sayılabilecek etkilerini zikretmişse de, ahlaki değer ve inanç bakımından Türklerden çok farklı olan Rus göçmenler, toplumda büyük bozulmaya ve derin sosyal yaraların açılmasına neden olmuştur. Zira uyuşturucu, kumar, fuhuş, zührevi ve diğer salgın hastalıkların yayılmasında onların büyük etkileri olmuştur.

---

103 BOA, DH.UMVM., 86/10, 1338 C 22 (13.03.1920).

104 Aksel, "Direklerarası'nın Sonu", s. 10-13; *İstanbul'un Ortası*, s. 39.

105 Criss, *a.g.e.*, s. 54; Stefanos Yerasimos da aynı bilgilere kitabında yer vermiştir. Yerasimos bu generallerden söz ederken onların üniformalarıyla ve üzerlerinde madalyalarıyla servis yaptıklarından bahsetmektedir. Bu kişiler arasında Kont-General, Baron-Albay veya Grandük gibi çeşitli rütbe ve unvanlara sahip Rus komutanlar da vardı. (Yerasimos, *a.g.e.*, s. 203.)

106 Mütareke yıllarında İstanbul'a gelen Rus göçmenler hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, İstanbul 2012; Baran, "İstanbul'daki Rus Mülteciler", s. 119-140; Göçmen, a.g.m., s. 199-216.

107 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 193.

Gelen Beyaz Ruslar arasında zengin olup lokanta, konser, bar, kabare ve kumarhane açıp çalıştıranlar da olmuştur. Çoğu Rus Yahudileri tarafından işletilen bu mekânlarda, Müslüman halk Ruslara özgü eğlence hayatına alışmıştır. Ayrıca Rus kadınları fuhuş hayatında da vesikalı ve vesikasız olarak yoğun bir şekilde yer almıştır. Devrin polis kayıtlarına göre vesikalı çalışan yabancı uyruklu kadınlardan sayıları en fazla olan Rus kızlarıdır[108].

Yüzyıllardır deniz yerine mesire alanlarını tercih eden İstanbul halkı, plaj modasını Rus göçmenlerden görmüştür. Tarihi çınarları ve memba sularıyla meşhur Fülürye'ye, Fülürye kuşunu dinlemeye giden İstanbullular artık deniz banyosu için Fülürye sahillerine gitmeye başlamıştır. Bu arada "Fülürye" Rus şivesi ile Florya'ya dönüşmüştür. Yarı çıplak Rus kadınlarının denize girdiği ve kumlara uzandığı mekânlara giden Türk halkı için giderek haremlik kalkmış, mesire yerlerinde açıktan içki satılmaya başlanmış[109] ve bazı Türk kadınları da Ruslar gibi denize girmeye başlamıştır[110]. Daha önceden fazlaca görülmeyen bu durum, o dönem için ahlaka ters tavırlar olarak tanımlanmıştır.

Yaşanan bu toplumsal çöküşe bazı yazarlar tepki göstermiştir. Bunlardan biri Fikret Adil'dir. Adil, Rus ihtilalinin İstanbul'a getirdiği Beyaz Rusların Çarlık Rusyası'nın en medenileri (!) olduğunu ve İstanbul'a medeniyetin ilk zehrini onların aşıladığını ifade eder. Ayrıca savaşın yıkıcı etkisinden kurtulabilen ailelerin, Beyaz Rusların kollarına düştüğünü ve orada eriyip bittiğini belirtir[111]. Türkiye'de ilk modern ruh sağlığı hastanesini kuran Mazhar Osman da İstanbul'da yaşanan ahlaki çöküntüyü Rus göçmenlere bağlamaktadır. Osman bu durumu, "*Umumi Harp bitti. Mütareke oldu, düşman orduları çekirge gibi İstanbul sokaklarına yayıldı, otomobil içinde sarhoş Amerika bahriyelileri kucaklarında zilzurna sarhoş Rum dilberleri Beyoğlu'nun büyük caddelerinde resmigeçit yapıyorlardı, barlarda İngiliz neferleri viski ile zilzurna sarhoş olduktan sonra rastgelene saldırıyorlardı… Bizans ömründe görmediği sefahat hayatını sürüyordu. Lokanta ve barlarda hizmet eden birbirinden güzel Rus prensesleri, kontesleri bu sarhoş alayının büsbütün çıldırtmıştı. İçki bu aşkı doyurmuyordu; beyaz toz, kokain... aldı yürüdü.*

108 Toprak, "İstanbul'da Fuhuş", s. 32.
109 BOA, DH.EUM 6. Şube, 45/23, 14.M.1337.
110 Aksel, "Direklerarası'nın Sonu", s. 10-13; *İstanbul'un Ortası,* s. 38-39; Johnson, *a.g.e.*, s. xi.
111 Fikret Adil, *Gardenbar Geceleri*, İstanbul 1993, s. 8.

İstanbul'un mahalle kahvelerine kadar sarışın Rus dilberleri beyaz tozla yayıldı. Kokain ile halkın aklı, tombala ile parası çalınıyor, tımarhanelere kokainmanlar, eteromanlar[112]*, morfinmanlar doluyordu… Topla, tüfekle, tayyare ile bomba ile dünyanın kırk küsur milleti İstanbul'u ezememişti; İstanbul kokaine, fuhşa esir oldu. Çar ordularına altı yüz sene karşı duran İstanbul, Rus orospularına mağlup olmuştu….*"[113] şeklinde değerlendirmiştir.

Yukarıda ele alındığı gibi bazı fikir insanları Rus göçmenlerle başlayan süreci eleştirirken, bazılarıysa olumlu yaklaşmaktaydı. Bunlardan biri olan Refik Halit Karay savaş yıllarının bunalımlı, dedikodulu ortamında çıplaklığın huzur ve demokrasi olduğunu söyler. Karay bu konuda, "*…zira çıplaklıkta ve kumsalda bir asayiş ve sulh tesiri var. Mademki sırtınızda üniforma, elinizde silah, belinizde palaska yoktur; mademki etrafınızda herkes sizin kıyafetinizdedir; mademki çoluk çocuk pervasız soyunmuşuz ve ortaya atılmışız, salına salına yürüyor, sırt üstü veya yüzükoyun, hatta baş başa, diz dize yatıyoruz; demek ki tehlikeden uzaktayız, halden eminiz keyfimiz yerinde…. bütün kabuslardan uzak, üzüntü ve eziyetten uzaksın… Bunu yapan çıplaklıktır. Beden çıplaklığı, zihni de lüzumsuz örtülerden, o bunaltıcı, terletici fikir elbiselerinden kurtarmaya yarıyor, fikir de plajda soyunuyor, yıkanıyor, daha samimi, daha tabii oluyor*." Karay, çıplaklık hakkında sözlerine şunları da eklemiştir; "*çıplaklığın faydaları pek çok, hem sadece maddi ve sıhhi bakımdan değil, terbiye ve ruh noktasından da…Evvela göz doyması, göz tokluğu…. Bir kemale eriş, bir istiğna mertebesine varış. Soyulmak ne kadar fena ise soyunmak o kadar iyi…*"[114]

Karay böyle düşünse de Rusların toplumu rahatsız eden davranışlarına işgal bittikten sonra bile halkın tepkisi devam etmiştir. 1923'ün yaz aylarında seçkin zevatın eşi ve yakını olan kırk kadar İstanbul hanımefendisi hükümete bir dilekçe vererek, Rus kadınlarının İstanbul'dan kovulmalarını isterler. Tanin Gazetesi "Rus Kadınların Tedibi İsteniyor" başlığı ile verdiği dilekçede "*İşgal kuvvetlerinin dahilde tedarik ettikleri şüreka ile birlikte İslam anasırına zulüm ve teaddi icraasıyla iman-ı milletimizi, maddi ve manevi kuvvetlerimizi ezmediği*

---

112 Eteroman, Fransızca "etheromane"den gelme bir kelime olup eteri soluyan (kullanan) toksikoman anlamındadır.

113 Johnson, *a.g.e.*, s. xii.

114 Gökhan Akçura, *Gramafon Çağı*, İstanbul 2003, s. 239.

hatta bu mezalim sayesinde kuvva-i maddiye ve maneviyatımızın büsbütün kesb-i resanet ettiğini görerek nihayet Bolşevik akımı önünden kurtulup kaçan Rus enkaz-ı istibdadını bir amil-i şer ve fesad olmak üzere İstanbul'un nezih muhitine ilhak ettiler..." denilmek suretiyle gelen Rusların toplum için bir şer ve fesat unsuru oldukları vurgulanmış ve İstanbullu hanımlar genel ahlakı bozan Rus kadınlarının şehirden ihracını istemiştir[115].

8. Göçmenlerin Etkisiyle Yaygınlaşan Kötü Alışkanlıklar, Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar

İnsanlar arası etkileşimin en önemli unsurlarından olan eğlence, kültürel taşıyıcılık görevini üstlenmiş; sosyal, kültürel ve ekonomik değişimin gözle görülür bir aynası olmuştur. Tanzimat'a kadar İstanbul'da eğlence hayatı, saray ve çevresinin eğlenceleri, din kaynaklı bayram eğlenceleri ve farklı milletlerin kendine has eğlenceleri olarak üçe ayrılırdı[116]. Batılılaşma hareketleriyle eğlence anlayışında önemli değişiklikler olsa da asıl değişimleri savaş ve işgaller getirmiştir. Uzun yıllar süren savaşlar ve arkasından yaşanan işgal ile şehir sosyal, kültürel ve ahlaki yönden çökme noktasına gelmiştir. Şehir, tarihinde görülmemiş bir nüfus artışıyla karşı karşıya gelmiş, alkol, kumar, fuhuş ve pek çok salgın hastalık hızla yayılmıştır.

Rus mültecilerin İstanbul'a gelmesiyle, savaşla birlikte bozulmaya yüz tutmuş kültürel dinamikleri de altüst olmuştur. Bir kısmı pastane ve restoranlarda garson, ütücü, hemşire, terzi veya küçük atölyelerde işçi olarak çalışan Rus mültecilerin bir kısmı da eğlence yerlerinde ve kumarhanelerde "konsomatris" olarak çalışıyordu. Diğer bir kısmı ise çiçek, kibrit satıcılığı ve tombalacılık yapıyordu. Rus kadınları tarafından yapılan tombalacılık o derece yaygınlaşmıştı ki, bunlarla mücadele için 1921 yılında Ahmet Hamdi Başar tarafından "Tombalacılarla Mücadele Derneği" kurulmuştur[117]. Ayrıca kumarın

115 *Tanin*, 21 Ağustos 1339 (1923)'ten Baran, "İstanbul'daki Rus Mülteciler", s. 136; Göçmen, a.g.m., s. 212.

116 Mustafa Karabulut, "Tanzimat Dönemi Romanlarında Eğlence Hayatı, Adab-ı Muaşeret ve Kılık-Kıyafet", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 185 (Nisan 2010), s. 134-135.

117 Bu dernekle ilgili olarak bkz. Tülay Alim Baran, "İstanbul'da Beyaz Ruslar ve Tombalacılarla Mücadele Derneği", *İstanbul Dergisi*, sayı 52 (2005), s. 58-67; Deleon, *a.g.e.*, s. 317; Yerasimos, *İstanbul*, s. 185.

haram olması nedeniyle bu oyunun derhal yasaklanması için şeyhülislam tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazı yazılmıştır[118].

Bu yıllarda eğlence sektörünün vazgeçilmezi haline gelen Beyaz Ruslar; fuhuş, kumar ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıkların adeta teşvikçisi konumundaydılar. Bar, pavyon, müzikhol ve kafeşantan gibi yerlerde çalışan Rus kadınlar aynı zamanda hayat kadınlığı da yapmaktaydı[119]. Rus kadınlar işi o kadar ileri götürmüşlerdi ki ara sokaklarda, gelen geçene seslenerek veya camın önünde uzanır vaziyette anahtarla cama vurarak müşteri çağırmaktaydı[120]. Fuhuş açıktan açığa yapılmaya başlandığı gibi, geceleri yoldan geçmek isteyenlere engel olan bazı fahişeler, mahalli ahlak ve kamu sağlığını tehdit etmekteydi[121]. Galata ve Pera'daki en basit birahaneler bile fahişelerin kol gezdiği yerler olmuştur[122]. 13 yaşında kızların dahi çalıştığı Beyoğlu'ndaki bu tür mekânların baş müdavimleri işgal kuvvetlerinin askerleri, Tophane barlarının müşterileri ise Amerikan, İngiliz asker ve denizcilerdi[123]. İşgal güçleri ve yabancı askerler beyaz kadın ticaretinin değirmenine su döküyorlar ve şehirde bu tür mekânların açılmasına zemin hazırlıyorlardı. Bu tür bar, kafe ve lokantalar, birçok yoksul kızlar için fuhşa başlangıç noktasını teşkil ediyordu. Fuhşun müdavimlerinden Amerikalı denizcilerin neredeyse hepsi uyuşturucu kullanıyordu[124]. İşgal askerleri İstanbul'da uyuşturucuyu her semte yaymış, karşı yakadaki Üsküdar da kendinden geçmiş esrarkeşlerin insanı sersemleten esrar dumanlarıyla kasvetli bir hal almıştı. Wrangel ordusunun İstanbul'a gelmesiyle, İstanbul'un kaymak tabakası, Rus Prens ve Prenseslerinin (!)[125] bolca kullandıkları "beyaz toz ya da kokain"e alışmıştır. Bu illete alışanlar

[118] BOA, DH.EUM.AYŞ, 53/13-11 ve 53/13-12'den Baran, "İstanbul'daki Rus Mülteciler", s. 135.

[119] Jack Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar (1920-1990)*, İstanbul 1990, s. 9-15.

[120] Yerasimos, *a.g.e.*, s. 195.

[121] Mustafa Galib, *Fahişeler Hayatı ve Redâet-i Ahlâkıyye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1338, s. 3-10'dan Göçmen, a.g.m., s. 210.

[122] Johnson, *a.g.e.*, s. 226

[123] Çavdar, *a.g.e.*, s.153; Johnson, *a.g.e.*, s.311; Toprak, "İstanbul'da Fuhuş", s. 39.

[124] Johnson, *a.g.e.*, s. 307.

[125] Mazhar Osman bu kişileri "prenses" diye geçinen Rus Or…su olarak tanımlamaktadır (Liz Behmoaras, *Mazhar Osman, Kapalı Kutudaki Fırtına*, İstanbul 2001, s. 240).

arasında kendini “modern” olarak tanımlayan genç Müslüman kadınlar da bulunmaktaydı[126].

Bu yıllarda bahis ve kumar oynatan kulüp sayısı 400’ü aşmıştır. Bu iş o kadar çeşitlilik kazanmıştır ki, dünya bahis tarihine geçecek gelişmeler olmuştur. Bu dönemde hamam böcekleri bile bahis malzemesi olarak yarıştırılmıştır[127].

9. Fuhşun Yaygınlaşması

XIX. ve XX. yüzyılda İstanbul’daki fuhuş faaliyetlerini inceleyen araştırmacıların ortak tespiti gayrimüslimlerin bu âlemin ön sıralarında yer aldıkları yönündedir[128]. Hem mülteciler hem de çeşitli yönlere seyahat edenler için transit geçiş veya geçici duraklama limanı olan İstanbul, fuhuş ticareti açısından uygun bir yer haline gelmişti. 1890 yılında kaleme alınmış bir rapora göre İstanbul’da ortaya çıkan fuhşun kökleri Kırım Savaşı’nın sonrasına uzanmaktadır. Savaş şartları, ekonomik ihtiyaçlar, maneviyatın çökmesi bu işin İstanbul’a da sirayet etmesine neden olmuştur[129]. Kırım Savaşı sonrasında fuhşu kontrol altına alabilmek için, Beyoğlu ve Galata civarında bu işlerin yapılmasına göz yumulmuştur[130].

İstanbul’da fuhşun tarihi çok genel bir şekilde böyle özetlenebilirse de savaş ve işgal yıllarındaki durum oldukça karmaşıktır. Zaten var olanlara bir de Rus göçmenler eklenince İstanbul’da bazı yerlerde adeta adım başı bu iş yapılır hale gelmiştir[131].

---

126 Behmoaras, *a.g.e.*, s. 240-241.

127 Üzerine oyuk açılmış masa üzerinde hamamböceklerinin arkalarına telden arabalar bağlanıyordu. Deliğe ilk varan böcek yarışın galibi oluyordu. Bu yarışa yüzlerce kişi bahisçi olarak katılıyordu (Yerasimos, *a.g.e*., s. 193.).

128 Toprak, “İstanbul’da Fuhuş”, s. 31-40; Zafer Toprak, “Fuhuş-Osmanlı Dönemi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III (1994), 342-345; Ahmet Rasim, *Dünkü İstanbul’da Hovardalık Fuhş-i Atik, Arba Yayınları,* İstanbul 1992.

129 Rifat N. Bali, “Yirminci Yüzyılın Başlarında İstanbul’un Fuhuş Aleminde Yahudilerin Yeri”, s. 3-4. (http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/mahrem3.pdf-14.03.2013).

130 Zafer Toprak, “Genelevler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III (1994), 392-393.

131 BOA, DH.KMS, 60-2/4, 1339 Ş 5/14.04.1921.

Şehirde fuhşun yaygınlaşmasının bir diğer sebebi savaş şartlarında ortaya çıkan yeni zenginlerdir. Daha önce zikredildiği üzere mütareke dönemi servet ve sefaletin aynı anda yaşandığı yıllar olmuştur. İşgal askerleri tarafından harcanan para da sefalet hayatını beslemiştir[132]. Bu yeni zenginlerin eğlence düşkünlüğü, alkol, kumar, kadın ticareti, kokain gibi kötü alışkanlıkları yaygınlaştırmıştır. Toplum her fırsatta ve her mekânda artık bu işlerle iştigal eder hale gelmiştir. En basit sinema salonlarında bile Rus varyeteleri[133] gösteriler yapmaktaydı. Bu gösterilerde ince ten elbisesi giyerek akrobasi hareketleri yapan Rus bayanlarına halk yoğun ilgi göstermekteydi. Bu hileli giyim, dans eden kişiyi çıplakmış gibi göstermekteydi[134]. Bu durum toplumdan çok büyük tepki almamaktaydı. Bu tür faaliyetler sinema gibi çok sıradan yerlerde devam ederken fuhşun yapıldığı mekânlar da hızla artmış, burada çalışanların sayısı binleri bulmuştur. Resmi zabıta kayıtlarına göre, mütareke yıllarında İstanbul'da "vesikalı" 2.125 hayat kadını çalışmaktaydı. Yine aynı yıllarda "vesikasız" olarak 979 hayat kadını vardı. Bunların dışında bu işi sürekli yapmayan, ancak polisler tarafından tespit edilmiş serbest çalışanlar da vardı. Tüm bunlar dikkate alındığında İstanbul'da kayıtlı, bilinen ve geçimini fuhuş ile kazanan yaklaşık 4.500-5.000 civarında hayat kadını olduğu görülmektedir[135].

İstanbul'un bu sosyal ve ahlaki çöküş sürecine tanıklık eden dönemin bir kısım yazar ve devlet adamları eser ve raporlarında başta fuhuş olmak üzere diğer kötü alışkanlıkları işlemişlerdir. Bunlardan biri olan Yakup Kadri, Sodom Gomore'yi, İstanbul'un bu durumunu gözlemleyerek yazmıştır. Roman adını, ahlaksızlıkları nedeniyle helak edilen Lût kavminin yaşadığı Sodom ve Gomore şehirlerinden almıştır. Romanının kahramanı Leyla fuhuş bataklığına düşmüş

---

132 Toprak, "İstanbul'da Fuhuş", s. 31.

133 Varyete, birbirleri arasında ilişki bulunmayan şarkı, dans, hokkabazlık, temsil gibi tiyatro oyunlarının yer aldığı gösterilerdir.

134 Aksel, "Direklerarası'nın Sonu", s. 10-13; *İstanbul'un Ortası*, s. 40.

135 Bu işi yapan kadınların milliyet din, mezhep ve tabiiyetlerine göre sayıları ve hangi mahalle, sokak ve kaç evle bu işi icra ettikleriyle ilgili ayrıntılar için bkz. Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, İstanbul 1971, s. 151-154; Toprak, "İstanbul'da Fuhuş", s. 31-40; Charles Trowbridge, "Yetişkinlerde suç", s. 305-316, 308-309, *İstanbul 1920*; Mustafa Gâlib (Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Hidemât-ı Fi'liye ve Terbiye-i Meslekiyye Muallimi), *Fâhişeler Hayatı ve Redâet-i Ahlâkiyye*, Mahmud Bey Matbaası, 1338; Bali, a.g.m., s. 1.

bir genç kızdır ve işgal komutanlarıyla düşüp kalkmaktadır. Ahmet Rasim de Birinci Dünya Savaşı ve işgal dönemi İstanbul fuhşunu "*fuhş-i cedid*" yani "yeni fuhuş" olarak tanımlamıştır. Ona göre fuhş-i atiki fuhş-i cedid izlemiştir. Fuhuş literatürüne yeni kavramlar kazandıran[136] Rasim, yeni fuhşun ortaya çıkışını Birinci Dünya Savaşı'na bağlamıştır. Bunu da izah ederken; "*…Büyük hercümerç sırasında aile erkeği cepheye sevk edilir. Sefalet, yoksulluk, açlık, kimsesizlik aile normlarını zorlar. Geçim derdi Osmanlı kadınını sokağa iter. Fuhuş aile yuvasına girer.*" tespitinde bulunur[137]. Ayrıca eski Roma ve Yunan rezillikleri Bizans diyarlarında filiz verir vermez fuhşun dal budak saldığını belirtmektedir[138]. Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Mustafa Galip ise fuhuş konusunu ele alan bir devlet adamıdır. O İstanbul'da fuhşun artma nedenlerini şöyle açıklar; "*…Memleketimizin ana ve kızları son derece hüznavar bir istihale-i ruhiye karşısında bulunmaktadır. Harb-i Umumi'nin intac ettiği ahlakşiken tesirat ruh-ı beşer üzerindeki hassasiyet-i asliyeyi mahvederek bünye-i ahlâkiyyeyi tüyleri ürpertecek bir surette ezmektedir… Gençliği fuhşa sevkeden esbab ve evamil nazar-ı teemmüle alındığı zaman evvela varid-i hatır olacak müessirat, tiyatrolar ve sinemaların muhitimiz zihniyetinin hazmedemeyeceği derecede açık film ve mevzuları ve bunların zaten müstenid-i iştigal bakir dimağlar üzerinde ika' edegeldikleri bâhi (şehveti) ve hissiyatı tutuşturucu tesirat ve bir de asrî mefkure namıyle telkin olan ve kadına fıtraten haiz bulunduğu hürriyet-i tammeyi ita manasına alınarak her ictimaya serbestçe duhullerine mesağ verilmesi varid-i hatır olmaktadır…*"[139]

İstanbul'da yaşanan sosyal çöküntü ve ahlaki yozlaşma Falih Rıfkı'nın da dikkatini çekmiştir. O, İstanbul'un Rus güzelleri ve kibarları ile dolu olduğunu ve onlarla beraber Beyoğlu lokanta ve gece lokallerine büsbütün başka bir üslup geldiğini belirtir. Sözlerinin devamında; "*Eski Rum ve Levanten havasındaki bu değişiklik pek cazibeli idi. Ruslar harcayıcı ve eğlenici millettirler. Türklerden parası olanlar veya mallarını satıp para edinenler de öyle idi. Büyük facia*

136 Meselâ "Tam hususi", "yarı hususi", "kapatma-mantenot", "sermaye", "sokak", "mezarlık" yazarın kazandırdığı kavramlardan bazılarıdır (Ahmet Rasim, *Dünkü İstanbul'da Hovardalık "Fuhş-i Atik"*, İstanbul 1992, s. 241-249).

137 Toprak, "İstanbul'da Fuhuş", s. 39.

138 Ahmet Rasim, *Hovardalık*, s. 5.

139 Mustafa Galib, *Fahişeler Hayatı ve Redaet-i Ahlâkıyye, Mahmut Bey Matbaası*, 1338, s. 3-8'den Toprak, "İstanbul'da Fuhuş", s. 39.

ortasında bir israf ve sefahattir gitti." demektedir[140]. Falih Rıfkı halkın içinde bulunduğu durumdan fazlasıyla rahatsızdı. Özellikle temiz ev kadınlarının ailelerinin karınlarını doyurmak için *ahlaksızlık* yapmalarının tehlikeli bir durum olduğuna, hükümetin kadınları bu yola sevk eden sebepleri ortadan kaldırması gerektiğine değinir. Falih Rıfkı, mütareke sonrasının İstanbul'unu gazete yazılarında da ele alır. İstanbul konulu bu yazılarında; hayat pahalılığı, Müslüman halkın içinde bulunduğu maddi ve manevi sıkıntılar üzerinde duran yazar, iktisadî durumun bozulması nedeniyle kadınlar arasında fuhşun arttığına dikkat çeker[141].

Fuhşun giderek yaygınlaşmasının nedenleri konusunda buraya kadar anlattıklarımızı toparlayacak olursak, dönemin yazarlarının da belirttiği üzere fuhşun artmasının başlıca nedenleri olarak savaşlarla halkın yoksulluğa sürüklenmesi, erkeklerin askere gitmesiyle kadın ve çocukların ihtiyaçlarının kadınlar tarafından sağlanma mecburiyeti, savaşta kocaları ölen kadınların dul kalması ve bu kadınlardan bazılarının temel ihtiyaçlarını karşılamak için bu işlere yönelmesi, başta Rusya olmak üzere dışarıdan ve Osmanlı'nın diğer topraklarından İstanbul'a binlerce mültecinin gelmesi ve bu kaos ortamından yararlanmak isteyen kadın tacirlerinin bu iş için dışarıdan ve içeriden binlerce kadını seferber etmesini sayabiliriz. Osmanlı polis teşkilatı bu kişileri yakalayıp sınır dışına veya başka şehirlere sürgün etme[142] dâhil pek çok önlemi denese de bu işin önünü alamamıştır.

10. Zührevi Hastalıklar

Her ne kadar fuhşa Kırım Savaşı sonrası göz yumulmuş olsa da 1914 öncesi İstanbul'da belsoğukluğu, frengi, şankr, uyuz, kırkayak, karnebit ve benzeri zührevi hastalıklar son derece sınırlıydı. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte bu zührevi hastalıklar savaşın tarafı olan Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde de yaygınlaşmıştır. Almanya'da 55.000 ölü doğumdan, 9.000'i frengi kaynaklı olarak meydana gelmiş, İngiltere'de 1910-1914 arasında 1 yaşından küçük çocuklardan 20.164'ünün frengiden öldüğü anlaşılmıştır.

---

140 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1968, s. 158-159.
141 Falih Rıfkı, "Herkesin Nenesi", *Akşam*, 17 Ağustos 1919.
142 1915'te fuhuş yaptıkları için sürgün edilenlerin nerelere gönderildikleriyle ilgili bilgi için bkz. DH.EUM.ADL, 12/6, Ocak-Şubat 1915'ten Nureddin Van, *a.g.t.*, s. 220.

Fransa'da, Sağlık Bakanlığı yetkilileri, frenginin yılda 40.000 çocuk düşürme ve 20.000 ölü doğum vakasına (yıllık doğumun 1/10'i) sebep olduğunu açıklamıştır[143].

Bu hastalıklar Osmanlı'nın neredeyse her yerinde yaygınlaşmıştır[144]. Savaş yıllarında sadece İstanbul'da değil Anadolu, Bağdat ve Musul'da da zührevi hastalıkların fahişeler arasında fazla olduğu ve onlarla temasta bulunan subay ve askerlerden bir kısmının bu hastalıklara yakalandıkları görülmüştür[145]. Özellikle Romanya ve Galiçya'da bulunan birliklerin geri dönüşlerinden sonra memleketlerine giden askerlerin sebep olduğu frengi[146] Anadolu'yu tehdit eder hâle gelmişti[147].

Anadolu ve diğer Osmanlı şehirleri zührevi hastalıkların tehdidi altında olmakla birlikte bunlar arasında salgının en fazla yaşandığı şehir İstanbul idi. Mütareke ve işgal yılları boyunca İstanbul'da, her geçen gün fuhşa bağlı olarak zührevi hastalıklar hızla yayılmıştır. Resmi kayıtlara göre 12-13 yaşlarında olup eğlence hayatında yer alan çocuk yaştaki kızların önemli bir kısmında "emraz-ı zühreviye" görülmüştür. Mütareke yıllarında 6.510 kadın zührevi hastalıklardan dolayı Şişli'de bulunan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nde tedavi görmek için kaydolmuştur[148].

Bir liman şehri olan ve yoğun mülteci göçü alan İstanbul'da mütareke ve işgal yıllarında fuhuş tam bir salgın halini almıştır. Hatta fuhuş yapanları takip etmek için İstanbul Polis Umum Müdürlüğü'nde bir ahlak zabıtası birimi kurulmuştur. Buna ek olarak müdür, başhekim ve muayene doktorundan oluşan

---

143 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, Ankara 2005, s. 43.

144 5 Mart 1917 tarihinde Sıhhiye Müdüriyeti Umumiye bütçesi görüşülürken, Ertuğrul Mebusu Şemseddin Bey'in "*…yalnız büyük şehirlerde değil, memleketin en ücra köşelerinde bile bu hastalıklar müthiş bir tahribât sürdürüyor…*" demesi üzerine Sıhhiye Umumisi Müdürü Vekili Dr. Adnan Bey, bu yıl (1917) salgın hastalıkların geçen seneden fazla ve daha büyük tahribat yaptığını ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin yeterli olamadığını ifade etmiştir. (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, İçtima Senesi 3, Cilt 3, s. 48-49)

145 Özdemir, *a.g.e.*, s. 235.

146 O yıllarda tüm zührevi hastalıkları içine "frengi" ifadesi kullanılmıştır.

147 Özdemir, *a.g.e.*, s. 318.

148 Johnson, *a.g.e.*, s. 314.

bir komisyon oluşturulmuştur. Böylece hem bu işi yapanlar takibe alınmaya çalışılmış hem de zührevi hastalıklarla mücadele edilmeye çalışılmıştır[149].

Fuhuşla bulaşan hastalıklarla mücadeleye savaşın başından itibaren başlanmış ve 18 Ekim 1915 tarihinde "Emraz-ı Zühreviye'nin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname" yürürlüğe koyularak hastalıklar önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, frengi ile mücadele için halka frengi hakkında aydınlatıcı bildiriler dağıtılmış[150] ve tezkireler çıkarılmıştır[151]; ancak bütün bu çabalar ahlaki ve sıhhî açıdan yeterli çözümler olamamıştır.

Zührevi hastalıkları durdurmak veya yaygınlaşmasını önlemek için çeşitli sağlık kuruluşları da oluşturulmuştur. Bu amaçla İstanbul'da fuhşun yaygın olduğu yerlerin başında gelen Galata, Karaköy, Suriçi, Yeniköy, Beşiktaş ve Üsküdar gibi yerlerde toplam 6 muayenehane açılmıştır. Fuhşa bulaşanlarla ilgili listelerin de tutulduğu muayenehanelerdeki kayıtlar ilgili kişilere dair sadece adı, soyadı ve milliyeti değil çene şekline varıncaya kadar her türlü bilgiyi içermekteydi. Zamanla zührevi hastalıkların artması üzerine bazı mevcut hastanelerde koğuş ve yataklar ayrılmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Haseki Hastanesi'nde bu hastalıklar için 40 yatak ayrılmıştır[152]. Daha sonra müstakil olarak bu rahatsızlıklarda ihtisaslaşmış hastaneler de açılmıştır. Bunlardan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Enver Paşa tarafından Şişli'de açılmıştır. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi, İstanbul'da zührevi hastalıklarla uğraşan ilk hastane olmuştur. Zamanla ihtiyacı karşılayamaz hâle gelen hastane daha sonra Bulgar Mektebi binasına taşınmıştır. 300 yataklı hastanede 60 yatağa ulaşan büyük odalar vardı. Burada ilk tedavilerini görenler daha sonra yukarıda zikrettiğimiz 6 merkezde tedavilerine devam etmekteydiler. Ayrıca tedavisi süren kadınların haftada bir gün Türk Tedavi Heyeti'ne gitmesi gerekmekteydi[153].

---

149 Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", s.32-35.

150 *MMZC*, Devre: 3, C. 2, İçtima: 4, s. 490'dan Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* sayı 16 (2007), 16, s. 213.

151 İlbeyi Özer, "Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", *OTAM,* sayı 14 (2003), s. 264.

152 Johnson, *a.g.e.*, s. 311-312; Toprak, "İstanbul'da Fuhuş", s. 39; Temel, *a.g.e.*, s. 267.

153 Johnson, *a.g.e.*, s. 312.

Mütareke yıllarından sonra cumhuriyetin kurucuları bu kötü tabloyu miras olarak devralmışlar ve toplumda var olan bu marazlar üzerinde ısrarla durmuşlardır. Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ilk gününden itibaren bu konuda çalışmalara başlanmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan yeni meclisin sağlık politikasının esasları belirlenmiştir. Bu doğrultuda ilk çalışmalar, 2 Mayıs 1920'de Adnan Adıvar başkanlığında kurulan Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından yürütülmüştür[154]. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, zührevi hastalıklar toplumda yaygın olarak görüldüğünden bunların önünün alınması için bazı tedbirler uygulamaya konulmuştur.

Cumhuriyet rejiminin halk sağlığı ve nüfustan başka odaklandıkları bir diğer konu da aile ve aile ahlakının korunması olmuştur. Nüfus artarken ahlaklı çocuk yetiştirmenin ailenin asli vazifesi olduğu üzerinde durulmuştur. Bu açıdan eşlerin birlikteliğini tehlikeye düşürecek her türlü durum toplumsal tehdit olarak algılanmıştır. Bu açıdan fuhuş, zührevi hastalıklar ve alkol bağımlılığı üzerinde önemle durulmuştur. Çözüm olarak umumhaneler, pansiyonlar, buluşma yerleri adı altında mekânlar oluşturulmuştur. Bunların denetlenmesi için İstanbul Polis Umum Müdürlüğü'nde ahlak zabıtası kurulmuş ve sıhhî heyet oluşturulmuştur. Böylece hayat kadınları kontrol altına alınmış ve zührevi hastalıkların önü alınmaya çalışılmıştır[155].

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı Türk insanını ve ekonomik varlığını bitirme noktasına getirmiştir. İşgal dönemi başkent İstanbul'un en zorlu yılları olmuştur. Başta padişah olmak üzere Türk milletine fiziki ve psikolojik olarak büyük baskılar yapılmış ve şehir adeta tarumar edilmiştir. Onlarca gemi, dev toplara sahip denizaltı ve binlerce askerle yapılan işgaller hiç sona ermeyecekmiş gibi algılanmış, ülkenin sadece maddî varlığı değil ahlaki değerleri de tahrip edilmiştir.

İşgal kuvvetleri ve gayrimüslimler kendi inanç ve ahlak düşüncelerine göre bir şehir inşa etmek için kolları sıvamış, alkol, kumar, esrar-eroin, fuhuş,

---

[154] Nadir Özbek-Ali Sipahi, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul 2006, s. 89-90.

[155] Özbek, *a.g.e.*, s. 95-96.

müstehcen filmler başta olmak üzere bu alışkanlıkları şehrin her yerinde açıktan yapılır hale getirmişlerdir. Yine şehre kalabalık gruplar halinde gelen mülteciler ise şehrin tam anlamıyla ahlaki bir buhranın içine girmesine neden olmuşlardır. Özellikle Rusya'dan gelen General Pavel Wrangel'in ordusu ve binlerce sivil göçmen şehrin demografik, ekonomik, sosyal ve ahlaki yapısında derin yaralar açmıştır.

Bu gelişmeler başkenti tezatlar şehri haline getirmiş; kentte sefalet ve zenginliğin aynı anda yaşanmasına neden olmuştur. Hayat pahalılığı ve işsizlikten muzdarip, sefalet içinde karnını doyurmak zorunda olan binlerce kadın ve çocuk, işgalcilerin ve savaş zenginlerinin istismarına açık bir vaziyet almıştır. Çocuklar çok düşük fiyatlara ve en kötü şartlarda 7 yaşından itibaren 9-10 saat çalıştırılırken, kadınlar da kendilerini başta fuhuş olmak üzere her türlü istismarın içinde bulmuştur. İstanbul eğlence hayatının baş aktörleri haline gelen kadınlar, bazen göçmen bir Rus, bazen Osmanlı tebaası bir gayrimüslim, bazen de çocuklarının karnını doyurmak zorunda kalan bir Müslüman olabiliyordu.

İmkânsızlıktan dolayı şehrin kanalizasyon sistemi çökmüş, belediye hizmetleri aksadığından çöpler ve hayvan leşlerinin ötesinde bazen insan cesetleri sokaklarda günlerce kalmış, zararlı haşereler evleri istila etmiş; bütün bunlar da salgın hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. Şehrin ana inşa maddesi olan ahşaptan evlerde yangınların çıkması ve bunları söndürecek donanıma sahip olunamamasından dolayı bazen koca mahallelerin yok olmasından dolayı İstanbul'un yaklaşık üçte biri harap olmuştur. Fuhuş kaynaklı zührevi hastalıklar sıradanlaşmış, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun diğer şehirlerinde de görülen bu hastalıklara bakan Emraz-ı Zühreviye hastaneleri açılmak zorunda kalınmıştır.

Gayrimüslimlere ve dünya kamuoyuna medeniyet getirme sözü veren işgalciler şehre korku, kargaşa ve kaostan başka bir şey getirmediği gibi onların keyfi davranışları güvenliği de zaafa uğratmıştır. Buna ek olarak İstanbul, karnı aç olan insanların hırsızlık ve gasp yaptığı, ahlaki değerleri dejenere olanların tecavüzlerde bulunduğu ve bağımlılık yapan madde kullananların da cinayet gibi çok ağır suçlar işlediği bir şehir haline gelmiştir.

Tüm bu gelişmeler başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinde, günümüzü bile etkileyecek şekilde büyük bir sosyal çöküntüye neden olmuştur. Daha önceden bilinmeyen veya belli bölgelerde olup da yaygınlık kazanmayan, Türk toplumunun ahlaki değerlerine ters alışkanlıklar sıradanlaşmış ve gündelik hayatın dokusuna sinmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla işgalciler ülkeyi terk etse de etkisi onlarca yıl süren toplumsal çöküntünün mimarları olmuşlardır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hariciye Siyasi (HR.SYS).

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ).

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube (DH.EUM 6. Şube).

Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK).

Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS).

Gazete ve Meclis Zabıtları

Akşam

Alemdâr

Cumhuriyet

Düstur, Tertip II, C. 11, s. 296-299.

Hakimiyet-i Milliye

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima Senesi 3, Cilt 3.

Resimli Gazete

Takvim-i Vekayi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Kitap

Adil, Fikret, *Gardenbar Geceleri*, İstanbul 1993.

Akçura, Gökhan, *Gramafon Çağı,* İstanbul 2003.

Akçura, Gökhan; *Uzun Metin Sevenlerden misiniz?*, İstanbul 2003.

Aksel, Malik, *İstanbul'un Ortası,* yay. haz. Beşir Ayvazoğlu, Kapı Yay., İstanbul 2011.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, I, İş Bankası Yay., İstanbul 2004.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S 2012*, Ankara 2012.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, I, İstanbul 2005.

Ayverdi, İlhan, *Asırla Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, İstanbul 2008.

Behmoaras, Liz, *Mazhar Osman, Kapalı Kutudaki Fırtına*, İstanbul 2001.

Criss, Nur Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul 1994.

Çavdar, Tevfik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, İstanbul 1971.

Deleon, Jack, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar (1920-1990)*, İstanbul 1990.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara 1996.

Emiroğlu, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara 2002.

Gâlib, Mustafa (Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Hidemât-ı Fi'liye ve Terbiye-i Meslekiyye Muallimi), *Fâhişeler Hayatı ve Redâet-i Ahlâkiyye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1338.

Hiçyılmaz, Ergun, *Beni Toprağıma Gömün,* İstanbul 1993.

Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşlarında İstanbul ve Yardımları,* I-II, İstanbul 1975.

İstanbul (1914-1923), haz. Stefanos Yerasimos, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul 1997.

İstanbul 1920, der. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Tamer, İstanbul 1995.

Kandiyoti, Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, çev. Aksu Bora, İstanbul 1996.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi Toplum Kurumsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, Ankara 2002.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara 2007.

Kurat, Akdes Nimet, *Türk-Rus İlişkileri*, Ankara 1990.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara 1991.

Meriç, Nevin, *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret*, İstanbul 2000.

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, Ankara 2005.

Özer, İlbeyi, *İstanbul'da Sosyal Değişim 1920-1930*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2003.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, MEB, İstanbul 1983.

Peçevî İbrahim, *Tarih-i Peçevî*, I, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1992.

Rasim, Ahmet, *Dünkü İstanbul'da Hovardalık Fuhş-i Atik, Arba Yayınları,* İstanbul 1992 (İlk baskı 1340/1922).

Sevengül, Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul 1993.

Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Başbakanlık Basımevi, I, Ankara 1973.

Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi1908-1918,* I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

Ulu, Cafer, *Türkiye Cumhuriyetinde Ermeniler*, Ankara 2006

Yaşar, Ahmet, *The Coffehouse in Early Modern Istanbul: Public Space, Sociablity and Survaillance*, Bogazici University, Master of Arts in History 2003.

Yeres, Artun, *Sakıncalı 100 Film*, Es Yay., İstanbul 2006.

Zihnioğlu, Yaprak, *Kadınsız İnkılâp Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul 2003.

Makale

Ahmad, Feroz, “Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum”, çev. Sevda Akyüz, *Tarih ve Toplum*, XI/64 (Nisan 1989), 239-248.

Aksel, Malik, “Bir Mucize”, *Türk Edebiyatı*, sayı 7 (Temmuz 1972), s. 10-12.

_____________, “Direklerarası’nın Sonu”, *Türk Edebiyatı*, sayı 9 (Eylül 1972), s. 10-13.

_____________, “Harp İçinde Tiyatro”, *Türk Edebiyatı*, sayı 4 (Nisan 1972), s. 18-20.

_____________, “Unutulanlar”, *Türk Edebiyatı*, sayı 33 (Eylül 1974), s. 12-15.

_____________, “Uzun Bir Okul Tatili”, *Türk Edebiyatı*, sayı 32 (Ağustos 1974), s. 12-15.

Bali, Rifat N., “Yirminci Yüzyılın Başlarında İstanbul’un Fuhuş Aleminde Yahudilerin Yeri”, (http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/mahrem3.pdf-14.03.2013)

Baran, Tülay Alim, “Mütareke Yıllarında İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXII/64-65-66 (Mart-Temmuz-Kasım 2006), s. 119-140.

Çalık, Ramazan-Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 16 (2007), s. 205-228.

Çeker, Orhan, “Hukuk-ı Aile Kararnamesi Giriş ve Tarihçesi”, s. 19-21 (ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D01775%5 C1999_3/1999_3 CEKERO.pdf) (Çevrimiçi: 08.03.2013).

Doğru, Cem, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Namık Kemal Üniversitesi*, No: 4, 2009 (çevrimiçi: http://sosyalbe.nku.edu.tr/0409.pdf).

Ferit, Müfide, “Yeğenlerime Mektuplar”, *Türk Kadını*, nr. 19, 25 Mart 1335.

Göçmen, Muammer, “Mütareke Yıllarında İstanbul’daki Rusların Sürgün Hayatları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sayı 20 (2008/1), s. 199-216.

Karabulut, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Romanlarında Eğlence Hayatı, Adab-ı Muaşeret ve Kılık-Kıyafet”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 185 (Nisan 2010), s. 133-148.

Karakışla, Yavuz Selim, “Arşivden Bir Belge: Osmanlı Sinemasında İlk Porno Film (1922), Fahişenin Kızı”, *Toplumsal Tarih*, XX/115, 94-95.

Keleşoğlu, Birsen Talay, “Son Dönem Osmanlıda Türk Kimliğinin Oluşturulmasında Kadına Biçilen Roller: Milliyetçilik ve Türk Kadını”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 11 (Güz 2010), s. 143-163.

Koçu, Reşad Ekrem, “Beyaz Ruslar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1961, V, s. 2624- 2626.

Nihal, Şükufe, “Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, nr. 11, 17 Teşrinievvel 1334.

Orhonlu, Cengiz, “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, XXXVIII/148 (Ekim 1973), 485-495.

Özbek, Nadir, “Ali Sipahi”, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul 2006, s. 89-90.

Özer, İlbeyi, “Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam”, *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, sayı 14 (2003), s. 247-271.

Rıfkı, Falih, “Herkesin Nenesi”, *Akşam*, 17 Ağustos 1919.

Rikkat, Nezihe, "Erkekleşme", nr. 13; "Erkekleşme Makalesi etrafında", *Türk Kadını*, nr. 15, 26 Ekim 1334.

_____________, "Sinemalara dair bir Temenni", *Türk Kadını*, nr. 15, 26 Ekim 1334.

Toprak, Zafer, "Fuhuş-Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, 342-345.

_____________, "Genelevler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, III, 392-393.

_____________, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, VII/39 (Mart 1987), 31-40

Trowbridge, Charles, "Yetişkinlerde suç", *İstanbul 1920*, der. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Tamer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 305-316,

Ünal, Mehmet, "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi", s. 209-210 (Çevrimiçi: acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1230/1825.pdf) (Çevrimiçi: 08.03.2013).